

967

T. P. Jorgensen

КРОЗ НАШЕ РИМНЕ

221.465.41-992(

4977

ДР. ТИХ. Р. ЂОРЂЕВИЋ.

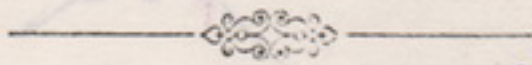
КРОЗ НАШЕ РУМУНЕ

ПУТОПИСНЕ БЕЛЕШКЕ.

(Оштампиано из „Српског Књижевног Гласника“, књ. XVI.)

LIBRARY
K. R. J. 967
NARODNA KNJIZARNA
BEOGRAD

10 JUN 2004

1 JAN 2010

БЕОГРАД.

Штампарија Светозара Николића, Обилнџев Београд Бр. 2.
1906.

832

ОД ИСТОГА ИНСТА

Море и Топониме, путописне белешке, Београд, 1896.

Белешке о Властелину, Београд, 1897.

Крски Фејерверк, Београд, 1900.

Aus Südserbien, Kosc. 1901.

Сакрални обичаји у Турској, Београд, 1901.

Zur Einführung in die serbische Folklore,
Kosc. 1902.

Die Zigeuner in Serbien, I. Beutla, 1903.

„Гардија“ / лист за српски народни живот, обичаје
и предање, Алексинац, I (1899), II (1900),
III (1901), IV (1903).

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ЗАВИЧАЈНИ ФОНД

Инв. бр.

~~832~~

~~Б О Б~~

ОД ИСТОГА ИИСЦА:

Поред Топлице, путописне белешке, Београд, 1896.

Белешке о Власотинцу, Београд, 1897.

Српски Фолклор, Београд, 1900.

Aus Südserbien, Беч, 1901.

Самртни обичаји у Турака, Београд, 1901.

Zur Einführung in die serbische Folklore,
Беч, 1902.

Die Zigeuner in Serbien, I, Пешта, 1903.

„Караџић“, лист за српски народни живот, обичаје
и предање, Алексинац. I (1899.), II (1900.),
III (1901.), IV (1903.).

И у друштву са колегом Г. Драгутином Д. Марја-
новићем, професором Учитељске школе у Алексинцу, пре-

1) Први прилог томе унознавању несрпског становништва су ми Цигани Крај Србије, о којима сам до сада написао: *Die Zigeuner in Serbien, Ethnographische Forschungen von Th. v. Glöckler*, I Teil, Београд, 1903; *Обичаји у Циганској Србији* (у Годишњаци Николе Чупића кн. XXII); *О Циганској уопште и о њиховој доселени у Влашким Подгорцима и у Србији* (у «Српском Календарном Гласнику» од 16 марта 1904); *Финанси и друштво цигана Циганско-Крај Србије* («Српски Календар Гласник» од 1 септембра 1904). У рукопису има и читаво дело о Циганима Крајине Србије.

тох се 20 јуна 1905 г. из Алексинца да истражим средњом
сних крајева Србије у којима живе Румуни, које ми
обичније зовемо Влашци.

Због тога што ја ова наша ескурзија била, тако
да рекнем, на јуршт, не треба у овим безвешћима тра-
жити ни извршности ни светости. Овај је мој пут био
изненадан и наменом та само на и овлашћеном оријенти-
сању и добијању што прегасланије слике народа који тек

Беше ми намера да цео школски одмор ове, 1905,
године проведем у Румунији ради упознавања румун-
ског језика, историје и књижевности, како бих се после
тога са бољим успехом могао одати проучавању Румуна
Краљевине Србије и тиме учинити још један прилог
упознавању неспрског становништва наше земље¹. Све
сам већ био припремно, па чим се школска година за-
врши, мишљах да се вренем за Румунију.

Али како пословица вели: друго мисли један ђум,
друго мисли други ђум. Ја сам тако мислио, а „Српске
Новине“ од 6 јуна објавише да сам одређен за пред-
седника бирачког одбора за избор народних посланика,
који ће бити 10 јула. Дакле баш у средњи распуста!
Одмах написах молбу да се ослободим, али одговора по
њој не добих. Дође и распуст, одговора нема. Шта сам
сам знао па да одложим пут за Румунију после избора.
Да бих пак време до 10 јула ма колико употребио за
циљ који имах, реших се да дотле учиним ма и овлашћу
екскурзију кроз наше Румуне.

И у друштву са колегом Г. Драгутином Д. Марја-
новићем, професором Учитељске школе у Алексинцу, кре-

¹) Први прилог томе упознавању неспрског становништва
су ми Цигани Краљ. Србије, о којима сам до сад наштампао: Die
Zigeuner in Serbien, Ethnologische Forschungen von Tib. R. Glogje-
vić, I Teil, Budapest, 1903.; *Обичаји у Цигана Краљевине Србије* (у Го-
дишњаци Николе Чупића књ. XXII); *О Циганима уопште и о њи-
ховоме досељењу на Балканско Полуострво и у Србију* (у „Српском
Књижевном Гласнику“ од 16 марта 1904); *Филчке и душевне осо-
бине Цигана Краљ. Србије* („Српски Књижев Гласник“ од 1 сеп-
тембра 1904). У рукопису имам и читаво дело о Циганима Краље-
вине Србије.

тох се 20 јуна 1905 г. из Алексинца да прођем средњом ових крајева Србије у којима живе Румуни, које ми обичније зовемо Власима.

Због тога што ја ова наша ескурзија била, тако да рекнем, на јуриш, не треба у овим белешкама тражити ни исприности ни свете. Овај је мој пут био изненадан и намених га само ма и овлашном оријентисаву и добијању што прегледније слике посла који тек намеравам предузети. Због тога сам уз пут бележио што сам стигао и за шта беше прилике да се забележи. Детаљно се не упуштах ни у једну ствар, јер не имах времена за то, оставив за доцније да потпуније пишем о истом предмету. На ипак мислим да у овим белешкама има података и важних и занимљивих.

Ја знам да ће на ово многи наш забринути „на-трвјота“ значајно замахати главом и рећи да чиним „издајство“ према Отаџбини, кад се усуђујем да говорим о Румунима у Србији, које по мишљењу многих ваља крити или бар прећутевати, јер свако иштинање Румуна у Србији може одвести тако званом „румунском питању“ у Србији, од кога, по мишљењу многих, „прети опасност“.

Може и то бити, али и без ових мојих редова цео свет зна да у Србији има Румуна. То не одриче ни наша званична статистика. То се зна и у Краљевини Румунији, где се води рачуна чак о Цинцарима у Македонији, Епору и Албанији¹ и о Румунима у Малој Азији²,

¹ P. Parahagi и N. Vurduna, Jocuri copilariei culese de la Români din Macedonia, Букурешт 1893. (Extras din Analele Academiei române). — Joan Nerițescu, De la Români din Turcia Europeana, Букур. 1895. — P. Parahagi, Români din Meglenia, Букур. 1900. — P. Parahagi, Din literatura populara a Aromunilor (Materialuri folcloristice culese și publicata sub auspiciile Ministrului culte'or și inveciamintului, vol. II), Букур. 1900. — P. Parahagi, Megleno-Români, studiu etnografico filologic, I—II, Букур. 1902. (Extr. din Anal. Acad. rom.). — Ion Arginteanu, Istoria macedoneni din timpurile cele mai vechi până în zilele noastre, Букур. 1904.

² Teodor T. Burara, O calatorie la Români din Bithinia (Asia Mica), Јану 1893.

Моравској¹, Шлезизи², полуострву Истри³, Босни и Херцеговини⁴, итд., а и да не говорим о областима које су јој у непосредној близини као Трансилванија, Буковина и Бесарабија, — а камо ли не о Румунима у Србији који су им само преко Дунава. О њима Румуни вероватно немају никаквих списа, али у сваком школском уџбенику где се набрајају земље у којима живе Румуни, никад се не заборављају ни ови наши из Србије. У осталом, преко сто хиљада Румуна у тако малој земљи као што је Србија не даду се сакрити.

Што ја покушавам да се са Румунима Краљевине Србије упознам то је само у интересу науке, и што мислим да је боље да то упознавање изврши неко од нас по туђинац. Без пенитивања у данашње доба, у културној земљи не може бити. Потребу пенитивања наших Румуна подунире још и то што се о њима врло мало зна, и ако су и то синови наше земље. У осталом, ја се ограничавам само на констатовању онога што јесте.

У Краљевини Србији Румуни живе на простору скоро од планине Ртића на до Дунава и од Велике Мораве до Тимока, управо у четири округа северозападне Србије: *тимочком* (у два среза: зајечарском и болевачком), *моравском* (у три среза: нарањинском, деспотовачком и ресавском), *пожаревачком* и *крајинском*. Што се у осталим окружима у нашим званичним статистичким подацима нађе некоји Румун, то су или случајни становници, или радници, или томе слично. Румуна који би у групи живели у осталим окружима Србије нема.

Румуна највише има у Србији према Дунаву и Тиброју, што по окружима изгледа овако:

¹ T. T. Burada, O calatorie la Româniî din Morava, Jan 1894.

² T. T. Burada, O calatorie la Româniî din Silesia Aurtriaca, Jan 1894.

³ T. T. Burada, O calatorie in satele romaneşti din Istria, Jan 1896.

⁴ Isidor Jeşac, R mânia din Bosna şi Herţegovina în trecut şi în prezent, Буқ. 1905. (Extr. din Anal. Acad. rom.).

моку, а што се више иде на југ и на запад све их је мање. Последња су њихова села на југу у округу *ти-мочком*: у срезу *зајечарском*: Бор, Брестовац, Прлига, Николчево, Грљан, Шљивар, Бучје, Топла, Кривељ, Лубница, Гамзиград, Метовница, Оштрељ и Слатина; а у срезу *бољевачком*: Вадакоње, Савинац, Бачевица, Добро Поље, Злот, Луково, Мали Извор, Осинь, Боговина, Подгорац и Шарбановац. На западу су последња румунска села у округу *моравском* у срезовима: *параћинском*: Бигреница, Батинац, Влашка и Сунска; *деснотовачком*: Исаково, Бељајка, Жидиље, Језеро и Ресавица; *ресавском*: Бобова, Витежево, Суботица, Јасново, Тропоње и Гладна. Даље на западу су крајња румунска села у округу *пожаревачком* у срезовима: *моравском*: Бошњак, Кочетци, Влашки До, Врбица, Миријево, Орљево, Свиљарево, Тићевац и Породин; *пожаревачком*: Брежане, Петка, Пољана, Шљивовац, Велико Село, Трњане и Забрега.

По моме сазнању, раније је било Румуна чак и у неколиким селима преко Велике Мораве, али су се постепено потпуно претопили у Србе, те их данас више нема. По попису стањовиштва у Србији од 1859, Румуна је било још и у *смедеревском* округу, у пределу између ушћа Мораве и Језаве, поглавито у селу Куличу, и то свега 264 душе¹, али ти Румуни сад су већ посрбљени.

На читавоме простору североисточне Србије на коме станују Румуни, не живе они сами, већ су њихова села измешана на много места са српским селима, и према селима у којима живе чисти Срби чине мањину. На читавоме простору румунских стањовника Србије има око 425 места, али само у 165 има Румуна у знатнијем броју, што по окрузима изгледа овако:

у округу <i>тимочком</i> (у два среза) има	49 срп. и	26 румунских села
" " <i>моравском</i> (у три среза) има	95 "	14 " "
" " <i>пожаревачком</i>	" 191 "	69 " "
" " <i>крајинском</i>	" 85 "	56 " "
Свега	" 422 "	165 " "

¹ Државније Србије, св. I, стр. 91—92.

² Државније Србије, св. I, стр. 91.

По ваља знати да у многим румунским селима има још и Срба, који често пута у неким селима чине већину становништва.

Вођење статистике становништва помоћу пописа започето је у Србији још у јуну 1834 г. Тада је према тадашњим могућностима извршен први доста тачан попис становништва и непокретног имања Србије, поглавно с обзиром на две најважније потребе: на порезу и на војску. Сви су други подаци изостављени. Из тих разлога нису издвојени ни Румуни као засебни становници, но су бројени уједно са Србима. Из ових разлога тако је бројено становништво Србије и у многим доцнијим пописима, те због тога не налазимо Румуне издвојене ни у подацима пописа од 1841 и 1843 год., и за то време не можемо ништа рећи о њиховоме бројном стању. У попису од 1846 г. било је у поменутом четири округа у местима у којима живе Румуни:

у округу приоречком	19545 Румуна и	18719 Срба
„ „ буирском	7348 „ „	35563 „
„ „ пожаревачком	36696 „ „	62999 „
„ „ крајинском	33626 „ „	18272 „
Свега	97215 „ „	135553 „ ¹

У број Срба овде нису рачунати они Срби који живе у српским селима поменутих округа.

Из штампаних података пописа од 1850 такође се не може одредити број Румуна у Србији. Међутим, како нас уверава економско-статистичко одељење Министарства Финансија „пописом од 1850 год. снимљена су и она места у којима Влахи чисто или помешано са Србима живе, и то тако да се приближно — са највише 5% погрешке, — назначити може колико у ком крају и Влаха у Србији живи“² те се на тај начин изналази да је 1850 било у Србији око 104.343 Румуна на 828.999 Срба.

¹ В. Јакшић, О племеномъ составѣ населенія въ Княжествѣ Сербскомъ, С. Петербургъ, 1873., стр. 20—21.

² Државнепис Србије, св. I, стр. 91.

Из објављених података пописа од 1854 г., број се Румуна такође не може видети.

По пописним подацима из 1859 било је у Србији у она четири округа у којима Румуни живе:

у округу приоречком	24232 Румуна и	22658 Срба
„ „ ђупријском	8064 „ „	41852 „
„ „ пожаревачком	47690 „ „	74969 „
„ „ крајинском	42607 „ „	20304 „
Свега	122595 „ „	159783 „

Из података пописа становништва Србије од 1863 г., не види се број румунског становништва.

Пописом становништва Србије од октобра 1866 г. нађено је у Србији:

у Београду	33 Румуна и	24612 Срба
„ Топчидеру	— „ „	156 „
„ округу алексиначком	— „ „	48136 „
„ „ београдском	— „ „	63880 „
„ „ ваљевском	— „ „	83483 „
„ „ књажевачком	— „ „	55079 „
„ „ крагујевачком	6 „ „	98141 „
„ „ крајинском	42852 „ „	70293 „
„ „ крушевачком	— „ „	67439 „
„ „ подринском	— „ „	48827 „
„ „ пожаревачком	48507 „ „	140601 „
„ „ рудничком	1 „ „	47467 „
„ „ смедеревском	30 „ „	60077 „
„ „ ужичком	— „ „	104377 „
„ „ приоречком	26056 „ „	53284 „
„ „ чачанском	— „ „	58037 „
„ „ шабачком	— „ „	73619 „
„ „ ђупријском	9840 „ „	55884 „
„ „ јагодинском	1 „ „	62184 „
Свега	127326 „ „	1215576 „

Из података пописа од 1874 опет се број Румуна не може видети.

По подацима пописа од 1884 г. у Србији је било:

¹ Државније Србије, св III, стр. 1.0.

ОКРУЗИ и МЕСТА	РУМУНА							СРБА						
	По варошима			По селима			СВЕГА	По варошима			По селима			СВЕГА
	муш.	жен.	Свега	муш.	жен.	Свега		муш.	жен.	Свега	муш.	жен.	Свега	
алексиначки	—	—	—	—	—	—	—	3940	3562	7532	30271	29006	59277	66809
београдски	—	—	—	—	—	—	—	1661	1431	3092	42228	40377	82605	83697
ваљевски	—	—	—	—	—	—	—	4445	3184	7339	45390	44406	89796	97435
врањски	2	2	4	—	—	—	4	4487	4267	8747	29289	27834	57123	65270
јагодински	1	1	2	—	—	—	2	3768	3143	6511	31631	30575	62206	68717
књажевачки	1	2	3	—	—	—	3	1798	1664	3462	29818	28581	58399	62861
крагујевачки	—	4	4	7	—	2	6	8400	6617	15017	52321	51485	103806	118824
крајински	1607	1123	3030	24790	24199	48989	52019	3933	3512	7445	11483	11221	22704	30149
крушевачки	2	1	3	—	—	—	3	3719	3971	6790	37775	37472	74847	81637
нишки	3	4	7	5	—	5	12	13765	12727	26492	53426	51036	104462	130934
ниротски	1	—	1	—	—	—	1	4704	4486	9190	34391	32961	67355	76545
подрински	—	—	—	—	—	—	—	1807	1562	3369	28935	28846	57781	61150
пожаревачки	750	615	1365	28787	27416	56203	57668	9401	8146	17547	52284	50967	103255	120892
руднички	1	1	2	—	—	—	2	769	624	1293	28898	28390	57288	58831
смедеревски	29	20	49	—	—	—	49	4176	3523	7999	40523	39742	80265	88264
топлички	—	—	—	—	—	—	—	2339	2130	4469	34364	31068	65432	69901
ћупријски	68	28	96	5368	5157	10525	10621	7619	6853	14472	22107	21231	43338	57810
ужички	—	—	—	—	—	—	—	5198	4611	9809	59028	59353	118381	128190
приоречки	281	263	544	14725	14082	28807	29351	1269	1074	2343	13147	12542	25689	28032
чачански	3	—	3	—	—	—	3	3491	2558	6049	36394	36415	72709	78758
шабачки	—	—	—	—	—	—	—	5211	4332	9543	40232	39422	79654	89197
Београд	43	40	83	—	—	—	83	15890	12001	27891	—	—	—	27891
Свега	2792	2404	6196	83677	79854	144531	149727	111723	94978	206701	753942	732730	1487672	1693373

¹ Државне Србије, св. VI. стр. 259, 263 и 267.

По попису од 31. децембра 1890 било је у Србији:

ОКРУЗИ и МЕСТА	РУМУНА						СРБА							
	По варошима			По селима			СВЕГА	По варошима			По селима			СВЕГА
	муш.	жен.	Свега	муш.	жен.	Свега		муш.	жен.	Свега	муш.	жен.	Свега	
ваљевски	2	—	2	46	27	73	75	5532	3606	9138	51027	49907	100934	110072
врањски	1	1	2	9	1	10	12	11227	10366	21493	63023	59599	122622	144115
крагујевачки	14	8	22	8	2	10	32	11258	8176	19734	59871	59456	119327	139061
крајински	1700	1582	3282	24995	24634	49629	52191	4443	3870	8313	14031	13579	27610	35923
крушевачки	16	1	17	72	55	127	144	8109	6248	14357	66926	65381	132308	146664
моравски	109	55	164	4182	4127	8309	8473	12733	10871	23604	63411	61875	125286	148890
ниротски	—	1	1	—	1	1	2	7511	6829	14340	53019	51401	104420	118823
подрински	23	5	28	4	2	6	34	7562	6172	13734	78862	77844	156706	170440
подунавски	71	58	129	346	278	624	753	6697	5132	11829	94916	92457	187373	199202
пожаревачки	905	712	1617	25501	24697	50198	51815	11577	9372	20949	63358	62259	125617	146566
руднички	—	1	1	—	1	1	2	6028	3655	9683	70748	70168	140916	150599
таможни	—	—	—	—	2	2	2	4021	2891	6912	42130	41489	83619	90539
топлички	1	—	1	2	2	4	5	3218	2703	5921	58530	54702	113232	119153
ужички	—	—	—	—	—	—	—	5837	4373	10241	62875	64090	126965	137179
црногорски	174	133	307	14523	14214	28737	29044	3610	2732	6342	16160	16064	3 224	38566
Београд	134	61	195	—	—	—	195	26418	16823	43236	—	—	—	43236
Ниш	177	8	185	—	—	—	185	9884	7039	16923	—	—	—	16923
Свега	3327	2626	5953	69688	68043	137731	143684	145561	111225	256786	858887	840271	1699158	1955944

1 Статистика Краљевине Србије, књ. I, део V, стр. 114—115.

По попису од 31 децембра 1895, било је:

ОКРУЗИ и МЕСТА	РУМУНА							СРБА						
	По варошима			По селима			СВЕГА	По варошима			По селима			СВЕГА
	муш.	жен.	Свега	муш.	жен.	Свега		муш.	жен.	Свега	муш.	жен.	Свега	
ваљевски	9	4	13	17	9	26	39	6059	4213	10272	54285	53199	107485	117757
врањски	—	1	1	25	19	44	45	11324	10679	22003	68760	65375	134135	156188
крагујевачки	82	16	98	3	—	3	101	11760	8779	20539	62356	62123	124479	145018
крајински	1225	1159	2384	26246	25934	52180	54582	4885	4310	9195	13817	13645	27462	36658
крушевачки	8	1	9	127	144	271	280	7990	6365	14355	71992	70785	142277	157082
моравски	117	47	164	4596	4523	9119	9283	13737	11971	25708	69131	66978	136109	161817
протски	6	11	17	—	4	4	21	7869	6884	14753	55515	53929	109144	124193
подрински	4	4	8	118	105	223	231	8408	6473	14881	83957	82795	166752	181633
подунавски	109	99	208	214	118	362	570	7396	5645	13041	102590	100187	202786	215827
пожаревачки	1444	1034	2478	28829	28004	56833	59011	13054	10917	23971	64551	63345	127896	151867
руднички	1	4	5	10	5	15	20	6049	3816	9865	75212	74284	149496	159351
тимочки	—	1	1	45	62	107	108	4068	2996	7064	44919	44087	89006	96070
топлички	3	1	4	1	1	2	6	3750	2889	6639	61295	60264	124559	131198
ужички	1	2	3	—	—	—	3	5537	4500	10037	67152	67866	135018	145055
приоречки	122	189	311	17357	16996	34353	34797	4111	2567	7378	15156	15041	130197	37575
Београд	168	119	287	—	—	—	287	29317	18664	47981	—	—	—	47981
Ниш	111	15	126	—	—	—	126	10764	7494	18258	—	—	—	18258
Свега	3243	2707	5950	77606	75954	153560	159510	156368	119562	275930	913699	893853	1807552	2083482

¹ Статистика Краљевине Србије, књ. XIII, стр. 276.

По попису од 31 децембра 1900. било је:

ОКРУЗИ и МЕСТО	РУМУНА							СРБА						
	По варошима			По селима			СВЕГА	По варошима			По селима			СВЕГА
	муш.	жен.	Свега	муш.	жен.	Свега		муш.	жен.	Свега	муш.	жен.	Свега	
Београдски	35	25	61	136	130	266	327	2200	1718	3918	59630	57479	117169	121987
ваљевски	13	—	13	47	46	93	106	739	4560	11939	68844	57517	116361	128300
врањски	5	18	23	2	—	2	25	14370	13293	27663	90695	87152	177757	205420
крагујевачки	60	30	90	9	1	10	100	16470	12366	28774	64062	64176	128238	157012
крајински	1063	1026	2089	21640	21988	43558	45617	5723	4520	10243	20312	20013	40325	50568
крушевачки	13	4	17	4	6	10	27	6949	4074	10123	63077	62692	125679	135802
моравски	74	24	98	4358	4317	8675	8773	14033	12153	26186	67251	65694	133855	159041
нишка	36	7	43	—	3	3	46	17727	11175	28902	71251	64412	139693	168595
пиротски	14	4	18	—	3	3	21	6454	5167	11621	42308	4976	83073	94694
подрински	5	1	6	295	308	603	601	8753	6308	15561	90941	90003	189944	196505
пожаревачки	699	621	1311	20174	19972	40146	41457	1019	13262	30281	76839	75803	152642	182923
руднички	5	4	9	4	—	4	13	7450	4692	12142	91241	90850	182091	194233
смедеревски	18	36	54	93	58	151	205	6385	5420	12305	63539	53635	107234	119539
тимочки	210	138	348	12386	12047	24433	24781	8943	5302	14245	47178	47057	94235	108480
топлички	2	—	2	—	—	—	2	3621	3082	6703	42416	39623	82039	88742
ужички	3	—	3	—	—	—	3	6545	4241	10786	60012	65518	120530	131316
Београд	183	104	287	—	—	—	287	24352	21942	56294	—	—	—	56294
Свега	2430	2042	4472	59148	58809	117957	122429	183911	133775	317686	999596	981269	1980865	2298551

¹ Статистика Краљ. Србије, књ. XXIV. стр. 98, 100—101.

Сва Румуни у Краљевини Србији говоре дијалектима румунског језика. Како ови дијалекти стоје међу собом и према књижевном језику Краљевине Румуније, засад не могу ништа ближе рећи. Проучавање дијалеката којим говоре Румуни у Србији било би од особите вредности, јер бисмо њиховим упознавањем и поређењем са дијалектима румунскога језика ван Србије одредили порекло наших Румуна. Колико сам ја могао запазити језик наших Румуна Унгурава, кроз које сам прошао, одступа од румунског књижевног језика поглавито у изговору неких сугласника испред нечаних самогласника. Ти су сугласници с, d, l, n, t. У румунском књижевном језику би се рекло: гесе (рече = гладно), unde (унде = где), limba (лимба = језик), mine (мине = мени), dute (дуте = иди). Наши би Румуни Унгурави то изговорили: реше, уиђе, љимба, миње, дуђе. Има још неких разлика али због малог задржавања међу Румунима ја не могу о њима дати тачнога рачуна.

Сем румунскога језика, знатан део Румуна зна и српски. По попису од 31 децембра 1900, знало је поред румунскога још и српски 32.556 Румуна који су били овако распоређени:

ОКРУЗИ и МЕСТА	ПО ВАРОШНИМА			ПО СЕЛИМА			У ОПШТЕ		
	муш.	жен.	свега	муш.	жен.	свега	муш.	жен.	свега
Београдски	12	13	24	128	129	257	140	141	281
ваљевски	12	—	12	20	18	38	32	18	50
врањски	1	—	1	—	—	—	1	—	1
крагујевачки	1	2	3	4	—	4	5	2	7
крајински	305	195	500	7111	3417	10528	7416	3612	11028
крушевачки	2	—	2	—	—	—	2	—	2
моравски	44	10	54	1240	309	1549	1284	319	1603
нишки	4	—	4	—	1	1	4	1	5
пиротски	—	—	—	—	—	—	—	—	—
подрински	1	—	1	—	—	—	1	—	1
пожаревачки	48	56	93	8436	5963	14399	8484	6008	14492
руднички	1	—	1	1	—	1	2	—	2
смедеревски	4	2	6	52	8	80	56	30	86
тимочки	17	6	23	3948	847	4795	3965	853	4818
топлички	2	—	2	—	—	—	2	—	2
ужички	1	—	1	—	—	—	1	—	1
Београд	136	41	177	—	—	—	136	41	177
Свега	591	313	904	20940	10712	31652	21531	11052	32583

Сви су Румуни у Србији вере источно православне.

О душевним и физичким особинама наших Румуна засад не могу изрећи тачав и правилан суд. Не бих рекао да су особито бистри и окретни. Исто тако нису ни храбри ни поносни, а подмукли су и пакосни. Повучени су и на туђе доста лакоми. Ничега узвишенијег и племенитог не може се међу њима наћи у великој мери.

Нису врло крупни, али су једри и развијени, особито женскиње. Међу статистичким подацима пописа од 31 децембра 1895 и 1900 год. налазимо још и ове податке које се односе на телесне особине наших Румуна:

(Види таб. на стр. 15.)

Секуларна сразмера у Румуна види се јасно из статистичких података које се односе на број румунског становништва.

Сви Румуни у Краљевини Србији деле се у две групе у Царане и Унгуране. Царанима се називају они Румуни који су се доселили из Румуније (Țara românească).¹ Они живе поглавито у округу крајинском. Унгурани или Унгурјани су они Румуни који су се доселили из Угарске.² Они живе у свим осталим крајевима Србије где је румунско становништво. Да ли има места у којима живе пзмешани Царани и Унгурани није ми познато.

Унгурјанима припадају и Буфани.³ То су Румуни који долазе у Мајданец на рад из Угарске са места Уј-Молдава још откако је у њему отпочето рударство. Њихов је специјалетет рударство, и због тога се зову окнари (рудари), и угљарство, карбонарија. До скора они су били једини мајстори за грађење дрвеног угља, карбонари, у Мајданеку.

Пзмеђу Царана и Унгурана има доста велике ра-

¹ Țaraa у Румунији значи селџак.

² И у Румунији Ungrean значи Румун из Трансилваније (Угарске).

³ У Nouveau Dictionnaire roumain-français par Frederic Dame код речи Буфан стоји: [Banat] Румуни из Краљевине који су се настанили у Банату око Бокше, Оровице, Комлоша, итд.

31 децембра 1895 г.:

СА НЕДО- СТАТЦИМА	Р У М У Н А								С Р Б А							
	ПО ВАРОШИМА				ПО СЕЛИМА				ПО ВАРОШИМА				ПО СЕЛИМА			
	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА	на 1000 мушких било је женских	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА	на 1000 мушких било је женских	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА	на 1000 мушких било је женских	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА	на 1000 мушких било је женских
Слених	2	2	4	1000,0	84	95	179	1131,0	197	153	350	776,6	1006	864	1870	558,8
Глувоцелих	5	1	6	200,0	164	91	225	554,9	224	132	356	589,3	2019	1256	3365	595,5
Душевно бол.	2	3	5	1500,0	47	39	86	829,8	231	153	384	622,3	547	427	974	780,6

31 децембра 1900 г.:

Слених	1	1	2	1000,0	70	79	149	1128,5	216	164	380	759,2	927	798	1725	860,8
Глувоцелих	7	5	12	714,3	113	62	175	548,6	230	139	369	604,3	1965	1198	3163	604,5
Душевно бол.	—	—	—	—	33	30	63	909,1	347	207	554	596,6	848	508	1356	599,0

¹ Статистика Краљ. Србије, књ. XIII, стр. CXX, CXXV и CXXXI.

² Статистика Краљевине Србије, књ. XXIV, стр. 158., 164 и 170.

зликe. Највећа је разлика како сами тврде у говору, а затим у ношњи и у обичајима. Царани себе сматрају чистијим и правијим Румунима, што им ни Унгурани не одрпчу. Како је цео мој пут водио кроз Унгуране, то се све моје белешке из путописа односе само на њих, а о Царанима немам засад никаквих ближих података.

О пореклу, досељењу и прошлости наших Румуна мало ми је што познато. Само питање о пореклу Румуна уопште врло је заплетена ствар у којој се испитивачи мало слажу.¹ О нашим се Румунима још мање зна. О њима није цисано готово ништа. О њима нема ништа ни у румунској литератури.

Ја не знам да ли је у овим крајевима у старо доба било више средњевековних Влаха но у осталим крајевима негдашње Србије. В Карић² о нашим Румунима вели ово: „Међу овим Влазима тешко данас да има потомака оних староседелаца, које Срби затекоше доселивши се овамо. Имена мѣста, вода, брегова и планина у целоме томе крају, са веома малим изузетком, сва су српска. Многа од тих места по имену своје и по предањима која око њих лебде, у свези су са чисто српском историјом. Морало је дакле протећи дуже време, у коме су Срби били искључиви становници и овога краја кад су му у свему тако јасан и неизгладив српски печат ударили. И заиста, и Кучево и Брањичево били су пре најезде Турака густо Србима насељени, али су им ратови у другој четвртини петнаестог века знатно проредили становништво. Године 1481 пак, кад су кнез Павлао и Змај деспот Вук превели преко 50.000 душа у Банат, ови су крајеви морали остати готово сасвим пусти. Тако је створена могућност за насељавање народом из других крајева, тим пре што су долине Мораве, Млаве

¹ Види о томе прегледан чланак Д-ра Ј. Радонића: Писмо А. П. Тургењева Митрополиту Стевану Стратимировићу и одговор Митрополитов с прилогом његове расправе о Власима («Летопис Матице Српске», књ. 228, стр. 68—96.).

² «Србија», стр. 92—95.

Нека и Тимока родношћу и нигомином вазда имале довољно привлачне снаге за околне становнике

„У томе су се времену стали овамо насељавати и Влааци из Румунске и Сибиња. Ту су сеобу доцније називале и велике незгоде, којима беху излагани у њиховој домовини. Из Сибиња су се почели насло досељавати тек за време владе Франца Јосифа, пред Кочину Крајину, услед веома грозног свирепства, којим је угушивана њихова тамошња побуна под Хоријом. Ови Влааци одовуд населили су се по Кучеву и Браничеву, а прешли су понегде и одовуд водомеђе, у водопађу тимочку. Да је јаче досељавање ових Влаха надало у доцнија времена, сведочи нам и извештај егзарха Максима, писан 1773 године, у коме су набројана сва села што су онда у Браничеву и Кучеву постојала, на њим поменут и број становника и њихова народност, али у коме нема никакво многих села што их данас у томе крају находимо, и са становништвом готово искључиво влашким. Кучевски и Браничевски Влааци зову се Унгурјани, што казује да су се доселили из Мађарске; они говоре и данас наречјем њихова језика који се говори у Сибињу. Влааци пак из Влашке почели су се јаче досељавати одмах по ослобођењу Србије, а њихова најјача сеоба нада тек после 1832 године, услед некаког регуламента који је и онако бедно стање селака у Румунији учинио још беднијим. Ови Влааци из Румунске зову се Царани, што значи да су из земље Влашке, а говоре и наречјем које се тамо говори. Слободна Србија у којој је сељак сам притежалац земље и ковач среће своје, мамила је и доцније Влахе из суседних земаља у којима стењу и данас под снахијеким јармом. Има села по свима крајевима северозападне Србије, па чак и у Морави, која су се доселила тек пре мало десетина година. Влашко је становништво најгушће у водопађи горњег Пека, затим у пределу, одовуд Голубиња, Стола и Мироча; плући одавде на запад и на југ оно је све јаче испробијано Србима и све ређе, тако да се у Морави са свим губи“.

20 јуна 1905 г.

Рано 20 јуна у 5 часова пре подне, кренули смо Г. Марјановић и ја на коњима из Алексинца пут Соко Бање. Коњички ситни, селачки, које смо најмили за овај пут, одмицали су споро, те смо тек око 7 $\frac{1}{2}$ часова били у *Босану*, а у 9 $\frac{3}{4}$ часова бисмо у механи на излазу Бањске Клеуре. Ту се лепо одморисмо и настависмо пут за Соко Бању.

Нећу да опишем овај пут, то сам већ једном учинио у путопису „Уз Моравицу“,¹ али не могу да пропустим а да не поменем, да ма колико пута човек овуда пролазио, вечито ужива у чарима једнога од оних романтичних путева, којима обилује наша отаџбина. И Бованска и Бањска Клеура су дражесне и њихова се лепота за дуго памти.

Одмарајући се пред механом на излазу из Бањске Клеуре спазих под кровом механским, недалеко од нас, Циганку где лежи и поред ње мало дете увијено у прљаве и подеране крпе, а око ње се искунило још неколико Циганчиња. На моје питање одакле је и шта ту ради, рече ми да је из Соко Бање, на је овде родила пре недељу дана, те се склонила под механски кров тек да није под ведрим небом. Ја приђох те јој даривах дете и сназих да и у овако рђавим приликама није пренебрегла да се одужи обичају који се о порођају врши: више детине главе стајаше метла, гребени, катралица, водица коју је добила од нона, а преко детета беху пребачене тканице уместо коноца, јер све то „тако треба“. Беше пошла са мужем који плете корпе на рад у оближња села, на је ту нађе порођај, и ту и роди и остаде док јој не буде боље, јер беше услед порођаја оболела. Да није била болесна не би се она ту толико задржавала. Код Цигана, на и код Срба селака, није у обичају да се жене после порођаја дуго чувају и излежавају. Дан два, а невад ни толико, на хајд' на посао

¹ „Наставник“ за 1894, св. 1 и 2.

Тек око подне били смо у Соко Бањи.

Одморивши се ту до 5 часова после подне појахасмо коњиће, и праћени ереским пандуром, кога нам даде Г. Тодор Стошић, ерески начелник, да нам се пађе до Бољевца, кретасмо се за Бољевац новим друмом који је просечен пре неколико година. На нашу извост он нам

Друм за Бољевац одваја се од друма који води за Књажевац чим се изађе из Бање и пређе Превалац, на води ка селу *Николици* где стигосмо у 6 часова у вече. Од Николинца се друм непрестано пење уз планину. Изишавши из Николинца пролажасмо на много места поред косача, који на зеленим ливадама којима је именујен овај крај кошаху бујну траву. У руци им коса којом снажно машу, а испод колена на десној нози висим им привезана дрвена *кутлица* с водом и брусом којим косу оштре. Цео је овај крај настањен и сем становника појата са снажном стоком, не вађа се жива дуна. Готово гробна тишина, која је пред вече још тајанственија и страшнија, влада у овоме шумекоме крају начичканом планинским оградницама, ретко голим, већ окићеним снажном гором и бујном травом.

У Соко Бањи су нас уверавали да Бољевац није далеко, да се може лепо стићи за 3—4 часа. То нам је исто тврдио и наш пандур који не рече да није никад ишао овим путем у Бољевац, те смо на сигурно држали да ћемо око 9 часова бити у Бољевцу, да се слатко одморимо од тешкога пута. Али како се изненадимо кад омркосмо усред ове пустиње, усред шуме и планине, где нити кога еретасмо, нити стигосмо, нити нас ко стиже. Путуј и путуј, нигде села, свуда мрак и тишина, само се под коњским ногама беласа помало друм, који је гдешто и врло искварен. Пандур нам тврђаше да испред Бољевца морамо наићи на село *Илијко* и да оно по свој прилици није далеко, али сво ни њега нема а скоро 10 часова у вече. Побојасмо смо се да нисмо задутали. Још нас једино тешаше што идемо друмом, а другог друма овде нема до друм за Бољевац. После сна-

них napora и нестрпљивог назирања на све стране, што да би нам било сподобивије прекидаемо пеначењем, једва једвице стигосмо до првих кућа села Илијна, у коме такође владаше мртва тишина. У селу не беше механе те извикасмо из куће једног сељака да нам каже где се у селу може преноћити. На нашу жалост он нам рече да се у селу нема где ноћити но да идемо у Бољевац који није далеко. Не имадосмо бид ни камо но га послушасмо и упутисмо се Бољевцу, коме се толико обрадовасмо кад га после путовања од једног часа угледасмо, као да смо наишли на непознату земљу нуно блага.

У 11 $\frac{1}{2}$ час. бесмо у Бољевцу пред механом, пред којом нас дочека бољевачки пољни стражар, који за 20 динара месечно од вечери до јутра чува имање и безбедност бољевачких грађана и који не могаде да објасни овако изненадну посету у ово доба, те нас посматраше чудним погледом и на наша питања одговараше са чудноватим опхођењем, не знајући с ким има посла.

Не треба да казујем како нам је нао оброк и одмор после оволиког napora.

21 јуна.

Уморни од јучерашњег napora, доккан смо се пробудили и изашли пред механу да разгледамо варошницу и да видимо хођево ли спазити ког познаника. Србија није велика и за часак се нађе, ма где човек био, но који познаник, а понекад чак и својта. Није дуго трајало, а за нашим столом се већ беше створило прилично друштво старих и нових познаника, жељних друштва, новости и разговора.

Бољевац је мало, али некако идилски епидемично место. Он има и лону околину, чији је украс горостаени Ртањ, који се у његовој непосредној близини уздиже као какав цин, а његови огранци окићени зеленилом изгледају као деца његова која га као свога старешину окружују и штите.

Волеван је среско место и има све оно што карактеристично среско место. Кроз њега се укрштају друмови: Параћин-Зајечар и Соко Бања-Брестовачка Бања. У његовој ће близини ићи и железнички крак који ће преко Честобородице спајати Моравску са Тимочком долином.

Седећи пред механом, ја сам у разговору разбيراо о обичајима карактеристичним за овај крај. Но како друштво беше састављено од самих чиновника, то је оно било или врло мало упознато са обичајима овога краја, или их није познавало, или ми уз реч сваки помену поштом из крајева који ми беху познати.

Г. Мирко Дуњић, срески писар, причаше ми како је у Жупи обичај да сељаци на Божић уводе у кућу вола као полагањика, јер је то кућни хранитељ. Кад га уведу у кућу, рекну: Христос се роди! па му даду мало жита, преломе му на рогу за њега умешени колач и даду му да једе од њега. То се ради да би била срећна година. Г. Саватије Грбић, учитељ, рече ми како се у ужичком округу косачки наковањ зове *чаканац* и како готово вазда добро расположени и весели Ужичани имају неовку којом један другоме нејују *чаканци*. Ја мислим да ће и ова неовка снадати у ред оних којима се у нас нејују светиње, као: крет, ност, слава, па чак и нешто више. Наковањ се у нашем народу врло поштује, јер се на њему граде алати којима се хлеб добија. Али као год што се и крет и ност поштују па се ипак нејују, тако је може бити и са наковњем (чаканцем). Код Цигана је наковањ особита светиња. Један ми Циганин, ковач у Алексинцу, говораше како су наковањ, раоник и јеванђеље барабар. Цигани кличари у Алексинцу кад се иду међу собом, куну се на наковњу. Онај који се куне пољуби наковањ и рекле: „Темарел ма акова муни ако сињум банго! (Да ме убије овај наковањ ако сам крив!) На наковњу се куну и Циганке. Цигани том заклетвом нештују верност својих жена, јер су уверени да се на наковњу неће криво заклети. До пре 40 година у Алексинцу, кад би општини или кмету ваздало да сазнаду

од Цигана истину, клели би их на наковњу. Онај који је имао да се закуне, преврне своје гуњче наопако, назу метну на наковањ соли и хлеба, а он се поклони, издуби наковањ на онда со и хлеб и рече: Тако ми наковња, соли и хлеба говорим истину! И овим је заклетва готова. Циганин се наковњу неће криво заклети, јер би за такво кривоклетство био оштро кажњен: убио би га чекић, изгорела би га ватра из вигаља, или би му се друго какво зло догодило.

Г. Живојин Поповић, свештеник из Бољевца рече ми како је код Румуна у околини Бољевца обичај да кад момак доведе за себе девојку чим стече законско право, гради венчање, које се своди само на превени обред, а свадбу гради после венчања кад стигне. Тада је тек част и весеље. Колико је мени познато, код Срба нема таквог обичаја, мада га је можда било онда кад је крива наговрила да девојка не седи невенчана у момковој кући док се он не припреми да може одржати свадбу која је у вези са великим трошковима, већ да се сврши превени обред, а оно што је светско, може бити кад се стигне, или може и сасвим да изостане. Код Турака исто тако као и код Румуна венчање (ниџах) и свадба (диђун) не морају бити заједно.¹

Још ми је Г. Поповић приповедао како у селу Балазовцу (срез заглавски окр. тимочки), кад свештеник иде и сироводи мртваца, бабе назе да се уз пут не окрене и не погледа у мртваца, јер ако то учини, умреће још ко из те куће.

Том приликом, онако уз реч, распитивах и о остацима из старине у овоме крају, па о томе забележих ово.

Па Жежевци у Добрујевачком атару налазе се остаци од некаког старог града за који народ прича да је латински. Ту је налажено пуно римског бакарног новца, а веле да је нађен и по који златан. Па брду Градинту, такође у Добрујевачком атару налази се још једно старо

¹ Види: „Из турске фолклоре“, белешке Тих. Р. Ђорђевића, „Годишњина Николе Чушића“, књ. XXIV, стр. 292—295.

градштe, о коме ништа више не сазнадох. У Добрује-
вачком атару, на месту што се зове *Селиште*, откопао
је сељак Радосав Ђорђевић некакву стару *црквину*, и
тук се прочуо као пророк. Сваког младог петка и недеље
долази њему и црквини сила невољнога а побожнога света,
те тражи помоћи својим недаћама. Власт га је због тога
чак и на одговор узимала, али свет и његово веровање
остадоше и даље на његовој страни. У селу Мировштици
и изнад села Мирова такође су нађене старе црквине.

Овакве појаве да понеки сељаци откопају црквине
у својем селу или околини, у нас нису ретка ствар. Мени
се чини да ће ретко где у нас бити места где их сељаци
нису откопали или случајно, или још обичније што их
је неко сањао, или су му се ипаче предсказале, чему је
по свој прилици давала повода околност што се место
и пре но што се откопа, зове црквина, црквинте, црква,
манастириште, итд., или што се познају остаци, или што
се о томе прича, итд. Ја сам на овај појав већ обратио
пажњу и тумачио сам га сугестијом.¹

Пред подце посетили смо бољевачку основну школу
у коју поред Српчића иде и нешто Румунчади из око-
лице. У првом разреду мушке школе замолио сам госпо-
ђицу наставницу да упита своје румунске ученике, коју
песму као деца најрадије на матерњем језику певају.
Пошто се малишани споразумеше певаше ми само два
стиха од једне песме, од које, веле, и нема више, а то су:

Кум ће стрига? — Мамалига!

Кум ће кјаха? — Сурби зама!²

¹ Види: *Сугестија у народу*, „Српски Книжевни Гласник“, за
1902, V, 437).

² Книжевним румунским језиком ово би се рекло:

Cum te striga? — Mamaliga!   Како те зову? — Качмак!

Cum te cheama? — Soarbe zeama!   Како те вичу? — Кисела чорба!

Чудновата ствар, и у Букурешту певају деца исту песмицу
са додатком још:

Cum te bate! — Peste spote!   Како те туку? — По дећана!

После подне кренули смо се из Бољевца за Валакоњу, прво село идући од Бољевца ка Брестовачкој Бањи. Ништо смо прошаога дана и сувише напора издржали. Нишло журили. Валакоње наменимо за место коначовања, а то је свега један час далеко од Бољевца.

Чим се из Бољевца пође друмом уз брдо ка Валакоњу, па се окрене и погледа на Бољевац и оно што је око њега, оку се ствара величанствена панорама која се не заборавља лако. Силан утисак чини Ртањ, који се овде види цео од подножја па до врха и са једнога краја па до другога, са свима својим огранцима. Ртањ није с обе стране онако го и чисто омиљан, као што смо га навикли гледати из Соко Бање и са највише других тачака са којих се види јужна страна његова. На против, северна му је страна одевена геном јеловом гором и бујном травом, те га чини некако нитомијим од сурих планина чији камени скелет, кроз ерозано земљиште, изгледа као кости које се кроз живе ране прозиру.

Већ од Бољевца идући Валакоњу настају Румуни. Или их човек срета путем, или их виђа у пољу на раду. Они се на први поглед распознају оделом, те их није тешко уочити. Ц одавде управо почиње наша екскурзија.

Око 5 часова бисмо већ у Валакоњу и одседосмо у хладу пред механом. И у Валакоњу, као год и у свима скоро влашким селима, нарочито поред друма, где год смо пролазили, налази се по једна или по неколико механа по плану, које обично држе саме газде од зграде. То су обично мештани Румуни, који су били умешнији, отреситији и вреднији од осталих; или су досељеници из вароши или из другог ког села, па су својом окретношћу, умешношћу око власти, облетањима око сељака, на рачун њихове лакоумности, зануштености, често пута и лености, умели да учине да се код њих потроши и последња пара, највише за ракију, коју Румуни тако радо, по ваздан, могу да пију; и да тако себи направе део капитала, да постану најбогатији људи у селу, који тргују и на свтно и на крушно, који имају најбоље њиве,

збрале, ливаде и стоку. Посе се, а често пута и живе у кући, полуварошеи, и ако их многи сељаци памте кад су били као и они. Па ни у селима која не бије друм, каје много боље. Гдешто су механиције силни богаташи, који у својим рукама имају све. *Das Wesen, Weihnachts-*

Валакоње је велико село. По попису од 31 децембра 1900 оно броји на 2100 становника са 375 домова. Сем учитеља, свештеника, можда још ког досељеника и нешто Цигана, сви су остали становници у Валакоњу Румуни.

Пред механом застадосмо неколико сељака и ја са њима отпочех разговор.

Некад су, причаху ми сељаци, Валакоње и Подгорац чинили једно село, које се звало Паралово, и које је било на самоме Тимоку, на месту које се и сад зове Паралово. Кад су некад Турци ударили на овај крај, становници се Паралова разбегну и једни отидну те населе данашњи Подгорац, а други отидну у долину уз садашњу Валакоњску реку, у којој је било много ивовине (јовине, *alnus glutinosa*). Долина се румунски каже *vale* (*vale*), а ивовина — *амин* (*amin*). И од *vale* *ку амин* = долина са ивовином) постаде новоме селу име *Валакоње*.

И у Валакоњу, као и у свима румунским селима у Србији, сви Румуни славе славу коју зову празник. У Румунији је слава непозната, а реч *празник*, која је постала од словенске речи *празьникъ*, значи: 1 *Fest(tag)*; 2 *Leichenschmaus*.¹ И Румуни у Банату имају славу и зову је такође празник.

Од обичаја у Валакоњу забележио сам још:

Крајница (*crăița* = краљница). Овај обичај одговара нашем обичају краљница. У старије време за време Русалија (Тројичке недеље) шле су у Валакоњу по селу „крајнице“, те су играле и певале. Пред њих су износили

¹ При тумачењу румунских речи послужио сам се, у колико сам у њима могао наћи што ми је требало, речницима: *Dictionar româno-german de Lazar Șăineanu*, Букурешт 1889, у коме су речи етимолошки тумачене и *Nouveaux Dictionnaire roumain-français par Frederic Damé*, Букурешт, I—1891, II—1891, III—1895, IV—1896.

болеснике на су их оне дрмусале да би оздравили. Ова је обичај данас потпуно изумро, али га још многи памте, Потпуно се угасио пред српско-турски рат.

Колинда (colindă, од латинске речи calendæ, значи у данашњем румунском језику *божићна песма*, Weihnachtslied, а значи и идеје од куће до куће ради певања божићних песама и добијања дарова). Овај обичај одговара нашим *коледама*. Врши се на Бадњи дан (ажун-ажун). Тога дана рано изјутра скупе се деца од 10—12 година, па узму у руке штанове које су им родитељи за то направили. Штанови се ови нарочито ошарају тиме што им се огули кора, да остане само чиста белина, па се око ње у виду спирале, као наптика, омота лика и тако се држи на ватри, те она места на којима нема лике поцрне. Затим се лика скине и од врха штана до дна остане прна шара, која се као спирала пружа око штана. На врховима штанова направе се процени у које се метне беле и обојене вуне. Са тим штановима зађу деца по селу од куће до куће, вичући непрестано: кну! кну! Кад наиђу у коју кућу певају:

Буна зео, ла ајун

П'нтру шас бун,

Калушеј, мјелушеј,

Вицелеј, пуршелеј,

Санатаће, богатаће,

Ој ла струнга,

Бањ ла пунга!

Књижевним румунским језиком ово би се рекло:

Buna ziua, la ajun,

Pentru ceas bun,

Călușei, mielușei.

Vițelei, porcelei,

Sănătate, bogătate,

Oi la strungă!

Bani la punga!

Добар дан, Бадњи дане,

У добри час,

Коњићи, јагањци,

Теоци, прасци,

Здравље, богатство,

Овце у појатама,

Новци у кеси!

Кад пеневају, добивају свињска меса и колача. Свака

кућа умесн за ову прилику по 40 колача који се зову *колинарци* (румунски *colinde*, божични колач, *Weinachtskuchen*), па се они дају деци. Овако се иде до подне. Поклоне што деца добију једу тек на Божић (квачун, *crăciun*) јер је доње пост.¹

Крљесат. То је обичај који се врши уочи Богојављења (Бобочеазе, *Bobotăză*). Скупн се неколико девојака и поведу са собом неколико момака па иду од куће до куће те певају и звоне у звонцад. За *Крљесат* има нарочитих песама. Једна је од њих:

Крљесеса!

М'дељеса

Сите раре,

Јеш афаре!

Сите цасе,

Тун 'и каса!

Боји, грау

Ш' 'нтрстрау

Ој линосса,

Ваш лаптоса!

Књижевним румунским језиком ово би се рекло:

¹ О колиндама имају Румуни у Румунији читаву малу литературу. Помњем само: *Theodorescu G. Despre Notiani despre colinde*, Букурешт 1879. — *Crăciunescu, Le peuple roumain d'après ses chants*, Paris 1874, стр. 157. — *Gr. G. Tocilescu, Despre colinde (Columna lui Traian 1871, стр. 184, 189, 1872, стр. 13, 20, 38, 45)*. — *J. K. Schuller, Colinda, eine Studie über romanische Weihnachtslieder*, 1860. — *S. Mangiuca, Colinda, in Calendaru pe 1882*. — *Ar. Dansușianu, Colindele și himnele vedice, Rerfenul colindelor (Revista critică literară, Jan, I, 1893)*. — Од зборника колинда помњем: *Frîncu și Condrea, Români, din muntii Apuseni, стр. 187, 198*. — *Gaster u Revista pentru istorie, archeologie și filologie, 1883, vol. II*. — *Gazeta Transilvaniei, 1892, № 261, 270, 276, 282, 286; 1900, № 270, 275*. — *Ucenescu, Cîntecce de stea și colinde, 1863*. — *P. Băncila, Colindele Crăciunului și ale Paștilor, Sibin 1875*. — *At. M. Marienescu, Colinde culese și corese. Pesta 1859, Ed. II Букурешт 1861*. — *T. Daul, Colinzi, Arad 1890*. — *A. Bîrzeaanu, Cîncireci de colinde, Brașov 1840*.

Chiraleisa!   Госпoде, помиљуј

— — — — —¹   — — — — —

Site rare,   Ретко сито,

Eși afară   Иди на поље!

Site dese,   Густо сито,

Tuna 'n casa!   Иди у кућу!

Boi, grâu   Волови, жито

Și 'ntre grâu   И у житу

Oi lanoase,   Овце вунасте,

Vaci lăptoase!   Краве млечне!

Кад девојке отпевају остану пред кућом, а момци уђу у кућу те добију брашна, меса, сира, славине. Кад тако обреде многе куће иду у једну кућу, на од онога што су добили спреме вечеру те вечерају и веселе се до сванућа, а кад сване иду у цркву.

Мене је интересовало све што се односи на народни живот на обичај или на народну одлику, и колико се то могло у овако летимпчној екскурзији, ја сам бележио. Како пред механом у Валакоњу беше нешто сељака, ја сам забележио и делове њиховог одећа како мушког тако и женског.

Мушко одело (поље војиншеск, țoale voinicesti; у Румунији би се то рекло: haine de bărbați или haine de bărbătești) састоји се из ових делова: *опинка* (opincă, множина *опини*, opinci; реч изведена од словенске речи *опъцькъ*) = *опанци*, које граде врло неспретно и врло неукусно од пресне коже; *обела* (obeală, множина *обеле*,

¹ Прва два стиха од ове песме задала су ми силну муку, јер онај који ми их је казивао није знао шта значе. Међутим, они су у устима народним толико искварени, да у румунском језику овакви као што су не значе ништа, и ако сам о томе питао баш добре познаваоце румунског језика. На срећу нађох у Nouvelle Dictionnaire од F. Damé-a да реч Chiraleisa значи Кирие елејсон (= Господи помиљуј) и из примера који је поред те речи, одмах видех да је то Крпељеса горње песме. Пример гласи: Jar la Bobotează strigau chiraleisa de clocozia satu — Et le jour de l'Épiphanie ils braillaient kyrie eleison à faire résonner tout le village. Chiraleisa значи још зли дух, l'esprit malin, Schreckbild. Шта пак значи М'лејеса ни сад не знам.

obiće; реч изведена од старословенске речи обѣиъ = а шфаџиа, омотати) = обојци, које граде од вулене ткањине; *калицуњ* (cǎlțun, множина *калицуње*, cǎlțuni; реч порекла новогрчког и италијанског calzone) = *калцине* савилене од белог сукна тако да изгледају као чаране; *шореш* (șogeci) = чакшире. Шореш је управо множина од шорек (șogec) = погавица. Порекло ми је ове речи непознато. Шореш се граде од белог сукна, крој им је налик на крој панталона са погавицама свуда подједнако широким, које се пружају чак до земље и покривају калцуње. Гдешто су шореш толико дугачки да се морају подавити. Ова се дужина шореша гдешто сматра као мода, раскош и луксуз, па их у неким селима носе заврнуте на вшпе за читаву шаку и још више; *камаша* (camasa, од латинског camasia) = кошуља од тежињавог платна. Још се овде кошуља, али само мушка, зове и *к'лицон*. Рукави (*м'њикт*, mâncă, од латинског manica), колир (*гуљер*, gulger, од маџарског gullér) и преса на кошуљи испуњени су везом који они зову *р'урн* (rîuri).¹ Гдекоје кошуље, нарочито женске, толико су претрипане везом, који је обично врло леп и правилан, да израда његова мора стајати врло много времена, замета и дангубе; *шиш'торч* (șiftoare) = ткањине, изаткане од вуне; *кура* (cura, од латинског corrigia) = каши, који се, онасује преко ткањина; *забун* (zăbun, од турскога zübiin) = хаљина од белог сукна, која досеже до колена. Има рукаве до лаката. Пренасује се појасом око снаге; *ајна* (haina, од српскога хаљина) = део одела од белог сукна, налик на капут. Облачи се преко забуна и не пренасује се; *измење* (izmece) = гаће. Њих Румуни обично не носе, сем што их понеки носе дети уместо шореша.

На глави се дети носе *кечија*. То је првена капица од вулене ткањине, налик на фес. Зими се носе кашула (căciulă, од албанског kăshulë, и латинског casula) = шубара. Уз ово помињем још да сваки Румун у Валахоњу

¹ У Nouveau Dictionaire од F. Danc-a код речи rîuri стоји да се тако зову цветови извезени на сељачким кошуљама.

носи *бришаг* (*briceag*, од словенскога *бричь*) = бритва, коју им градо Цигани ковачи са јаким корицама од полујског рога. Младићи и људи који воле да су кицони (*марси*, *maresi*) носе на ногама врло много врца (*ана*, *aia*, од латинског *asia*) од прне козине. Уза све ово иде готово обавгатна мала влашка дула, са кратким камнием, коју никад не остављају, већ вечно из ње пуњају, и то овај најгори и најјачи дуван, и пуњају. Дуван је за наше Румуне у овом крају једно од највећих задовољстава. Од како је због монопола дуван поскупео, они муку муче. У своју дулицу метну по мало дувана на га врло штедљиво пуше, а кад га понуше, а немају чиме да га купе, онда се довијају тиме, што у своју зифтосану дулу међу по мало жара који нагорева *зифт*, на дим од тога пуше. А кад већ и зифт изгори онда изваде из дуле камни, па га на жару нагоревају и пуше камни и зифт из њега, докле и с тим не истерају до краја. Главно је да нешто у устима и око носа треба да мирисе, или бар мирисом да подесећа на дуван.

Женско одело (цоле мујерешје, *toale muerești*; у Румунији би се то рекло: *haine de femei* или *haine femelești*) састоји се из: *опинка*, мушких; *обела*, мушких; *калцуљ*, као и код мушких; *шореш*, женски је шореш до колена, има стопалу и на ногу се прво облачи шореш па онда калцуљ; *камаша* = кошуља, али само женска, а мушка се кошуља као што смо рекли, зове *камаша* и *к'лцан*; *мањши фе п'ндза* (*manici de răză*) = одећа од кудељиног платна, назик на либаде, са рукавима до шака или до лаката, и сва је извезена и по рукавима и по јаци и унаоколо и на пресма; *кеба* (*ghebă*) = хаљина од вуненог сукна као кошуља, али без рукава и носе се само зими; *опрег* (множина *опрежиље*) = шарена кецеља од танке вулене тканине. Влахиње носе по две кецеље: једну спреда, другу позади. Оне су понекад тако лепо шаране или приликом самога ткања или доцније везом, да су у петиви лепе. Шаре на румунским кецељама и кошуљама могле би бити предмет нарочитог ценитивања

и проучавања, који би, надам се, био интересан у mnogом погледу, нарочито пак мислим у погледу на порекло мотива тих шара, које, колико сам запазио, нису свуда код Румуна једнаке ни по боји, ни по комбинацији боја, ни по облику, ни по величини, ни по укусу са којим су рађене. *Ајна* = као и код мушких. Женско одело досеже нешто мало до испод колена, тако да су ноге од испод колена, лети, кад Румунке иду босе, са свим голе.

На глави носе жене и девојке *пљећери*, налик на трвеља, које су носиле наше Моравке у јужним крајевима Србије. Затим носе *шацие*, крпа која се носи преко трвеља. То су носиле само жене. Најзад *произда*, крпа врло налик на пешкир, којом се убрађују. Откако су трвељи пре неколико година из здравствених разлога забрањени, пљећери се више не носе.

Г. Драг. Михаиловић, учитељ Валакоњски, био је добар, те ми се одазвао молби и описао ми самртне обичаје наших Румуна у Валакоњу. По његовом саопштењу он је ове обичаје бележио од поузданих људи којима су ове ствари добро познате.

Кад болесник дуго болује и мучи се, не може ни да оздрави ни да умре, мисли се да је грешан и да не може умрети док му се не опрости. То праштање бива овако. Болесник легне на земљу, прекрети се и пољуби је. Један по један из куће сем деце, прилазе му и он свакоме рекне: „Опрости!“, на што му сваки рекне: „Нека ти је просто и од мене и од Бога!“ Кад се сви изреде сваки за себе, он се обрати свима у групи и рекне: „Опростите!“, а они му одговоре: „Нека ти је просто и од нас и од Бога!“, на што он рекне: „И вама нека је просто!“ Мисли се да ће болесник после овога или умрети или оздравити. Ако болесник и не умре одмах после тога, мисли се да му је бар лакше, а ако умре, да су му греси опроштени и да му је на ономе свету лакше. Ако се болесник и после праштања мучи, онда жене узму чана

или чашу с водом на над њом пребају и дају је болеснику да пије, на се надају да ће ускоро или умрети или оздравити.

Румуни нарочито назе да нико не умре без свеће, јер ко умре без свеће на ономе је свету одељен од осталих људи. Он се са осталима може чути, али се не може видети. Само о великим празницима може се са другима и видети и састати, значе је увек одвојен. Због тога ма ко из куће, ко пре стигне, чим види да ће болесник изданути, запали воштану свећу и метне самртнику у десну руку да је држи док не издане. Пошто издане, ова свећа горн још 1—2 сата на је угасе.

Кад се већ види да ће болесник умрети, неко га из куће окупа млаком или хладном водом, како болесник буде хтео. Купање се не врши у кући нити у кориту, већ на пољу, на сену или на трави. Болесник се скине го на се положи по сену или трави, на се на њега сипа вода и пере, а затим се обуче у ново или стајаће одело да тако смрт дочека. Кад већ умре, не куна се више. Пази се међутим да болесник за време купања не умре онако го, јер ће такав го бити и на ономе свету, због тога се купање врши врло брзо. Али ако би се десило да умре го опет му облаче ново или стајаће одело, по то није довољно. Да не би и поред тога на оном свету го пишао, јер је го умро, обичај је да се после сахране таквог болесника спреми ново одело и поклони ком његовом рођаку или ком другом, и намењује се за душу умрлога, и тада тек умрли добија одело на оном свету. — Још се болеснику меће нара у недра да с њом умре.

Ако болесник пред смрт иштуца, мисли се да је већ био на оном свету и да га мртви помнију.

Мртвацу се свака руна на телу зацупи тамњаном,

Кад мртваца склањају са места на коме је издахнуо, онда на томе месту ударе јексер у земљу и разбију јаје.

Чим болесник умре, сва се вода, која се у кући закаче, просе, јер не ваља, мртвачка је, и захвата се друга. Исто тако просипају сву воду из куће и сви су-

седни, ако их од мртвачке куће не раздваја река. Ако болесник умре у уторник, четвртак или суботу онда се верује да се може новампирити. Да тога не би било, метну око њега мало конопље, па то занале да изгори. Тако се ради код куће три пут, или код куће један пут, а на гробљу два пут.

Пошто болесник умре, сви мушки укућани носкидају капе и не међу их на главу за 40 дана. За то се време и не шишају и не бријају. Жене само скину шапцу а девојке расилету косу.

Одело које је болесник имао на себи пре но што је одевен за смрт, мље се под стреју, па ту стоји за недељу дана, јер се мисли да умрли за седам дана сваку ноћ долази кући па се у то одело облачи. Кад прође седам дана то се одело опере, осуши и поклони спротињи.

Мртац се полаже у кући и то на земљи, пошто се претходно испод њега простре поњава, а неки му међу и јастук под главу. Тело од појаса и лице покрива се платном. Руке се мртвану па прима прекрете, а ноге саставе. Код старих се људи ноге састављене везују. Пред сахрањивање међу мртваца у сандук, и ако је лепо време изнесу га у сандуку пред кућу под какво дрво у хлад.

Кад се чује да је ко умро, скупљају се његовој кући ближњи и даљни рођаци и суседи. Ко не би дошао а укућани су умрлога ради да дође, они га зову. Кад се полази мртвану, понесе се: цвећа, свећница, колача (поскурница), воћа и других дарова. Сваки понесе из своје куће онолико свећница колико има својих умрлих и једну за мртваца чијој кући иде. Ко не може отићи кући умрлога, иде право на гробље и ту доноси све као и да је ишао кући умрлога. У свакој кући где је мртац, има по једна жена која слуша и кува јело. Чим ко дође, њој предаје свеће и дарове, и намењује која је свећа за умрлога а које су за друге, његове мртве. Жена прима све па се оно што је намењено умрломе, и цвеће, меће у сандук, на врет или на гроб, а други се поклони међу у сандук поред мртваца те се с њима сахрањује. Оно пак што није на-

мењено за мртваца, већ за доцеспочеву својту, не носе се на гробље но се оставља код куће умрлога, на се дарови раздају деци, а свећице се разделе људима и женама које дођу на вечеру.

Добро се нази да преко мртваца не пређе мачка, кокош или друга која животиња. Ако би се то ипак десило, онда гледају да животињу која је преко мртваца прешла поврате натраг преко мртваца. Прелажењем животиње преко мртваца мисле да се погани јело које се те вечери о вечери једе за душу умрлога. Ако ко кихне док је мртац у кући, мора сам себи да раздере мало кошуљу. Док је мртац у кући, неко из куће узме мало соли и кукуруза, па то протурљје мртвану кроз рукав и вади кроз недра и то три пут. Затим се се даје стоци, а кукуруз се оставља за семе. Онога дана кад ће се мртац сахранити, зовну се људи из комшилука или још издаље: једни да праве сандук а други да копају гроб. Овоме се сваки радо одазива, ма какав посао иначе имао да ради, јер је севан одазвати се таквом позиву, и сваки иде те ради за мртваца бесплатно.

Сандук се прави од каквих било дасака, а крет од гранитског или горуповог сировог дрвета. Они што ће копати гроб, на месту где ће гроб бити, направе будаком крет, подију место мало вином и тек онда почињу копати. За дужину гроба узимају меру умрлога, а дубина је метар и мало више. У кући се направи свећа воштана онолике дужине колики је мртац, па се исече на ситну парчад и на сва четири ћошка од сандука прилепи се по једно парче и занали. Од осталих парчади направи се крет, који се метне мртвану у недра и ту стоји док се мртац не однесе на гробље. Ту се крет извади па га редом родбина умрлога целива, а затим се метне мртвану у десну руку и с њим се сахрањује.

За мртванем нариче женскиње и кука импровизирајући нарицање од прилике онако нето као и код Срба.

Кад мртваца изнесе из куће, сви укућани ухвате за сандук и говоре: „Ми ћемо тебе да вучемо, а не ти нас!“

За овим га товаре на кола и посе на гробље. Уз пут се заустављају на оним местима где се мртац за живота задржавао, и. пр. пред механом, пред школом, кад пређу преко Ђурије, итд., ту га окаде и продужују пут даље ка гробљу. Кад стигну на гробље, свештеник очита опело, присутни запале свећице, и ту се запали и она свећа поред које је умрли издахнуо. Затим се извади из мртвачевих недара онај крст од свећа те га целива родбина, а и други који хоће. Пре но што ће мртваца спустити у гроб, сиђе у гроб једна од жена, почнети га кецељом с десна у лево и изађе. Домаћин из куће умрлога баци у гроб коју нару и онда се сандук са мртвацем коноцима спусти у гроб. Глава се окреће према западу, а ноге према истоку. Кад се сандук затрпа земљом, гроб се окади тамњаном и разбије се онај суд у коме је донесена ватра. После овога сви један по један оперу руке из ведрине с водом која је зато нарочито донесена од куће. За овим сваки понје по чашу ракије говорећи: Бог да му душу прости! и разилазе се, бацајући сваки по један камчић преко себе ка гробу.

Ко је пошао од куће умрлога враћа се истој кући на вечеру, а ко је дошао право на гробље иде својој кући.

Кад умре момак или девојка, онда се поред свега помислутог при подаску од куће ка гробљу ишчупа из корена шљива младина, па јој се гране оките разнобојном вуном и крчићима, пешкирићима дугачким по један педаљ. Један момак иде напред пешке или на коњу и носи накићену шљиву, а други за њим опет на коњу или пешке и носи барјак, и обадвојица пуцају из ништоља. Иза њих иду кола са мртвацем, а за њима гајдаш (карабаш) и свира, а остала пратића кука. Кад сахране мртваца, скину са шљиве пешкириће и поклађају их, а обојена вуна остаје на шљиви, коју засаде умрломе више главе. Ако ко умре у зору, сахрањује се истога дана, а ако умре преко дана или у вече, онда сутра дан. Преко ноћи чувају мртваца онако исто као и Срби.

Ако умре некрштено дете, не сахрањује се у гробљу већ на ком другом месту. Исто тако не сахрањују се у гробљу ни самоубице.

Кад се пратила врати с гробља кући умрлога, седе те вечера. Вечера је готова пре но што се мртавац понесе на гробље. Ако је мрс, вечера је мрсна а ако је пост посна.

Кад кољу што од живине или од животиња за вечеру, запале свећу, метну тамњана на ватру и донесу колач — поскурицу, те то стоји док живиниче не линше, а потом онај који је живиниче клао, угаси свећу. Један од мушких направи штап, ако је умрли мушко, мало јачи и дебљи, а ако је женско, нешто слабији и тањи. Жена која готови јело, умеси нарочити округли колач и на њега метне свећу, и у једном бакрачу скува кукуруза. Кад седну да вечерају, жена што је кувала јело узима штап, колач са свећом, два корена кувана кукуруза, кожу (ако је заклана овца или јагње) и у њу метне парче сирова меса, на штап метне киту цвећа, на све то дадне једноме рођаку умрлога, који седи према њој с друге стране софре и рекне му: Ово се даје умрломе Трапау (или како му је већ име) за душу! Штап се даје ради одбране од зла на ономе свету, а остало се даје за душу умрлога.

Софра се не поставља на столу или на спонији, него се на земљу простре платно или сукно и носне цвећем. Јело се сипа у чанке уз које се прилене свећнице. У врх софре метне се један велики колач (колак), у који се убуду три повеће свеће, а око њега се метне девет мањих колача. Даље се по сукну разреди пуно поскурица, готово све једна до друге, куваног кукуруза, воћа и друго. Ако је умрли сиромаш човек, те се ништа није имало заклати, онда се на горњи крај софре метне главница бела лука.

Пре но што се почне вечерати, она жена што је готовила вечеру узме парче хлеба, на га умаче у све чанке редом и поједи га говорећи: „Ово јело и пиће даје

се за душу покојноме Трајилу“. После овога сви почну јести и пити. Један од укућана носи кондир с ракијом на синајући ракије у чаше служи редом. Чим ко поније чашу с ракијом рекне: „Бог да прости!“ Ако умре трудна жена, верује се да ће и на ономе свету бити тешка. Да би јој се олакшало, ваља неко од њене родбине после њене сахране да претера преко њеног гроба бремену овцу и да је поклони кџм било свом рођаку или и коме другоме. Кад се та овца ојагни, и оној ће трудној жени на ономе свету бити лакше.

За умрлим родбина жали обично годину дана, а даљна родбина мање.

Прва даћа (*аомана*, *рошав*, од словенске речи *по-мѣнѣ*) даје се умрломе пре навршетка недеље од дана смрти. На даћу се зову они исти људи који су били и на пратици. За поману се коље бравче или живина, и то, ако је умрли мршко, коље се мушко, а ако је женско — женско.¹ Живинчету које ће се клати најпре оперу њушку и ноге, да би било чисто, па га тек онда кољу. Пре то што ће га клати занали се свећа, која гори докле год животиња не буде мртва. За поману се спрема јело, меси колач, прави штап, па штап се меће цвеће и чини се све остало као и онога дана кад је мртвац сахрањен, па се и у вече вечера као и онда, с том само разликом што кад се званце дигну од вечере, онда све оно што је прад ким непоједено остало и цвеће, узима сваки и носи кући. На дан сахране ово се не чини.

Онога дана кад хоће да дају поману, нађу једну девојку из родбине умрлога, а ако у родбини не би било ниједне девојке, онда узму коју другу, те иде са ведрицама на воду и донесе са извора две ведрице воде, а у сваку ведрицу метне по камичак. Та се вода у кући умрлога употребљава тога дана за готовљење јела. Потом та девојка узме само обрамину и иде те на њој

¹ За поману се никад не коље јарац или коза, као што сам ја погрешно и њих навео (Дело за август 1905, стр. 232), јер се сматрају као нечисти

донеси воде суседним кућама, некој две, некој четири ведрине, а где је извор ближи, или је у кући већа потреба, и по шест и по осам ведрина. Чим где колико ведрина воде донесе одмах на вуеном коњу¹ завеже толико чворова. Тако ради једнако док не донесе 44 ведрине и не веже 44 чвора. За све време док носи воду у ведренама, не сме пљувати нити се обувати или намештати што око ногу. Ако би јој се смакао онанак или одрешила врца, то јој доводи у ред друга каква жена.

✓ Кад то сврши, враћа се кући умрлога да руча. После ручка узме девет носкурца, свећу, штан и две ведрине. Са собом поведе једну или две девојке из куће и једног дечка, па са њима отидне на реку. Ту девојка захвати из реке воде у ведрине, па из њих захвата воде чашом и прелива оне чворове што их је на коњу пренела и прелива. Чим који чвор прелије, одмах га и одреши. И тако редом захвата чашом воде и прелива чворове, док их све не прелије и не одреши. Кад то сврши, вуени коњац исече на комадиће, а затим узме пошири пвер или комадић од тикве (врга), па на то прилепи свећу, коју најпре окади, и оне комадиће од коњаца. Затим близу обале метне на дно реке парче врне и притисне га каменом да га вода не однесе. После тога занали свећу која је на пверу или на тикви прилепљена и пусти је да је вода пренесе преко оне врне и да је даље низ реку однесе. Затим окади место на коме је пустила свећу. Ако је умрли мушко треба да је при овоме сведок мушкарац, а ако је женско — женскиње. Кад девојка пушта свећу низ воду говори: „Ова вода и штан да буду Трапу за душу, сунце и месец да ми буду сведок на ономе свету“; а окренувши се присутном дечку или девојци, рекне: „Ти да ми будеш сведок на овом свету“. На ово присутни одговара: „Да будем“. Тако девојка рекне три пут, па шта се њој три пут одговара. За овим, девојка окади оних девет колача и намењује их: први колач — Богу, други — Светом Аранђелу, трећи — сведоку (дечку или девојци), четврти — Богородици,

шести — за грехе умрлога, шести — за учињена добра дела умрлога, седми — сунцу, осми — месecu, девети — оном дану кад се ово врши.

После овога девојци се плати 0,50 динара за труд. Затим девојка захвати воде у ведрине са онога места где је свећу пустила и носи кући умрлога. Кад донесе воду, укућани умрлога простру јој пољаву на коју она седне. Девојкина је дужност да спреми и цвеће за трезу. После свега овога, и гости почињу долазити на вечеру.

Помана се још даје на четрдесет дана после смрти, на пола године и кад се наврши година. До четрдесетог дана, свако вече неко из куће са жаром на прену или комаду Ђерамиде иде на гроб и окади га. На четрдесет дана даје се помана исто онако као и пре навршетка недеље дана од смрти. Исто се тако даје помана и о полугодишњици и о годишњици од смрти, с том само разликом, што у овим двома приликама девојка носи по сезу, уместо 44 ведрине, 100 ведрина воде, и за то јој се плаћа један динар.

На дан помане и при вечери не ваља се свађати, јер, ако би било свађе, даћа не користи умрломе на ономе свету. По није редак случај да на помани буде и свађе; и то онајвине због тога што се званице изопијају. Често пута се и жене посвађају око тога како ће се обичаји извршити, јер све, често пута, нису сложне у томе.

За помане се месе четири врете хлебава, и то:

1. Турке — (поскурице, лениње) месе се без квасца и стављају се на трезу на дан сахране, при вечери, а исто тако и о помани пре навршетка недеље дана од смрти. 2. Колак — колач од кисела теста. Меси се за недељну поману један, а за поману о четересници, полугодишњици и годишњици по три, на се стављају на трезу. Овај колач има на средини крет и између страна од крета прилепљена четири мала колачића. 3. Колак — мали колач, у средини шунал, то се патице на штан. Меси се за сваку поману. 4. Колаши — колачићи. Месе

се о поманама о четересници, полугодњици и годишници и међу се свуда по трези. То су колачићи који су направљени од увијеног теста у котурић, тако да се слободни крај од котура прилепи преко котурића.

Румуни у Валахоњу мисле да се душа умрлога враћа кући о великим празницима за седам година. Због тога неки и после године дана, сваке године, до навршетка седме, остављају умрлима помане, с том само разликом што се на поманама после године не зову суседи и родбина, већ сами укућани дају поману.

Интересантан је и карактеристичан обичај у Румуна да се даје помана и *живим људима*. Давање помане живим људма бива на неколико начина. Старац један из Валахоња, од кога су избележени многи од ових самртних обичаја, прича да је он једном кад је био у планини за стоком наишао на лед извор воде, који је био сав засут лишћем и грањем. Одмах је узео мотвгу и извор очистио да може слободно отицати. Затим је у извор метнуонару и рекао: „Ова вода нека буде мени за душу на ономе свету!“ И понеке жене кад захватају у ведрнице воде са извора међу у изворнару и намењују је себи за душу на ономе свету. И ово је нека врста помане живима за душу кад буду помрли. Кад год се вода намењује за душу, увек ваља бацитинару у њен извор, јер иначе не вреди.¹ Верује се да је на ономе свету најтеже без воде, јер се тамо од жеђи највише пати. Кад ко остари, на се боји да му фамилија после смрти неће моћи или неће хтети дати поману онако како треба, онда он за живота даје сам себи поману и то ма у које доба од године, без обзира на то да ли

¹ У близини Соко Бање у клисури којом се иде ка Гинаљци, баш поред пута, с леве стране планине, бистра и хладна водича, коју зову Бела Вода, и за коју кажу да је лековита кад се болује од очију. За ту Белу Воду причају да понекад избацује на извора Костадинке (старе римске бакарне парнице). Да нису ове парнице некад бацане из истих разлога у извор који је после засут, или је можда овде бацан некада новац као жртва на оздрављење?

је пост и мрс. Ове су помане онакве исте као и кад се дају мртвима за душу, сем што се не месе турђе, а остало је све исто. Ређи је случај да муж и жена, док су живи, дају себи поману за жњота и то обојима; али је обичај да кад умре муж, о четресетници жена даје поману и мужу и себи живој, и обратно.

Пре две године Јанашко Првуловић из Валакоња давао је поману и себи и својој жени Калини, и ако су обоје били живи и здрави. Помана је текла онако исто као што тече кад се даје мртвима о четресетници, полугодишњици или годишњици. Разлика је била само у томе што је све било удвојено, јер је помана вредела за двоје. Уместо једног, Јанашку је један младић, рођак, направно два штана, заклата су два јагијета. Исто тако беху удвојени и колач, и свеће, и цвеће, итд. Јанашко је узео штан и на штану свећу, цвеће, ленињу, кожу од јагијета и у њој мало меса, на то при вечери поклонно једном рођаку и рекао: „Ово се даје мени за душу“, на што су сви рекли: „Бог да прости!“ Затим је Јанашко узео други штан и на њему све као и горе, и кожу с месом, и поклонно једној жени рекавши: „Ово се даје за душу мојој жени Калини!“, на што су онет сви рекли: „Бог да прости!“ После овога је Јанашко узео парче хлеба, умочио га у све чанкове с јелом, појео га и рекао: „Ово јело и ниће даје се за душу мени и мојој жени Калини!“ И на ово су сви одговорили: „Бог да прости!“ После неког времена Јанашко је умро. На дан његове смрти и пре истека недеље дана од смрти давана је помана само њему, а о четресетници, полугодишњици и годишњици давана је помана и Јанашку и живој Калини. Присутници помане су овом приликом одговорали: „Бог да прости душу Јанашку; он нека једе тамо на ономе свету и нека не чека Калину!“ —

У многим румунским селима у Србији постоји један врло интересантан обичај који се састоји у томе што фамилија, на дан четресетнице од смрти, откопава мртваца да га још једном види, па га после понова закопава. И

ако су овај обичај свештеници забранили, инак га многи наши Румуни, тајно, ноћу врше.¹ О ископавању мртваца и поповиома сахрањивању у Валакоњу се не зна, или бар не сме се о томе причати. Па инак је Г. Драг. Михайловић, учитељ у Валакоњу сазнао да је пре петнаест година једна жена после два месеца ископала своје дете да га још једном види. Ово је учинила из превелике жалости за дететом које јој је било јединче. Али кад је видела како се дете надуло, почело да труне, да се распада и ужасно да смрди, одмах га је закопала!

О оном свету верују Румуни у Валакоњу овако. На ономе свету има велика бара, пуна свакојавних жаба и змија. Преко те баре води узан и врло искривудан брв. Ко је праведан, лако пређе преко брва и иде право у рај, у коме је свет као и овај, само су одвојени обашка стари а обашка млади људи. Ко је грешан, не може прећи преко кривина на узаноме брву, већ пада у бару, те га једу змије и жабе за седам година, а после тога се очисти од греха и иде у рај.

¹ Ово је можда остатак двоструког сахрањивања мртваца, који се обичај врши још и данас код неких некултурних народа: најпре се мртац сахрави, па се после неколико година ваде његове кости из земље, очисте се и сахране на другоме месту. Очеvidни остатак од обичаја двоструког сахрањивања, који се и данас ревносно врши код нашег народа у Дебру, описао је Михаило Вељић, учитељ, у Браству, књ. IX и X, стр. 438 и 439. Нешто налик на то је и оно саопштење у „Штампи“ за 1905 г. бр. 258, да у селу Младеновцу (срез космајски, округ београдски) кад у неком дому умре неко од јектике, на капку од сандука умрлога оставе мали округли неприметни отвор са заклопцем. Кад се сандук са мртацем донесе на гробље пре но што се спусти у гроб неко од укућана кроз тај отвор провуче стакленце напуњено црним вином. О четресници укућани раскопају гроб и кроз остављени отвор на капку од сандука изваде стакло са вином, којим свако челаде из куће запоје, верујући да ће га оно заштитити од болести умрлога. Где нема вина ту се испече стари корен кукуруза и са њим се ради оно исто што и са вином, тј. свако челаде поједе од њега по неколико зрна ради предохране. И ако је ово саопштење демантовано у 264 броју „Штампе“, ја знам да овај обичај у истини у Младеновцу постоји.

Румуни врло много верују у вампире, које у Валахију зову *морој* (moroii).¹ Верује се да ће се онај човек новамирити коме при рођењу усуд (урусат) одреди да се новамири. На рођењу човеку усуд одређује да ли ће бити срећан или несрећан, богат или сиромах, поштен или лопов, итд., па и то да ли ће се после смрти новамирити или неће. Неки верују да ће се новамирити и онај кога, док мртав у кући лежи, прескочи каква животиња. Многи верују да ће се новамирити и онај који умре у уторак, четвртак или у суботу.

За вампире се верује да једу срце људма, деци, стоци. Само онима који су рођени у уторак, четвртак или у суботу вампири не могу ништа. Старац Јован Србуловић прича да је њему док је био млад казивао други старац да се неки човек новамирио и редовно сваку ноћ долазио својој жени и с њоме разговарао и спавао, па га је у зору нестајало. Једне ноћи чује њен свекар у пивници, где је она спавала, разговор, па је ушла с њим говори, и она му каже да јој муж сваке ноћи долази и с њом буде до зоре. Свекар кад то чује, уђе к њој, али вампира није могао видети! Но доцније је тај исти вампир почео долазити и дању и помагати своме оцу у свима пословима. Једном кад је вампир са оцем денуо сено, небо се наоблачи и почне страшна олуја. Син је денуо, а отац му је добацивао. Чим поче олуја, син се загледа у облаке. Отац га тада посматраше и онази да то није његов син већ вампир(!), те узме пушку и убије га. Сина одмах нестане, а по земљи остане успрена крв као никтије. Од тога доба вампир није више долазио својој жени.

Исти старац приповеда да је у младости својој слушао да се неки човек новамирио на тридесет до

¹ L. Şaiveanu у своје Dicţionar româno-german (Букурешт, 1889) вели да ова реч долази од српске речи *мора*. (О „мори“ види Вуков Српски Рјечник, код речи „мора“. Сем тога види и „Караџић“ за 1903 г., стр. 47.) У неким крајевима Србије вампир се румунски зове још и *стравој* (străgoi), *приколџа* (pricolici), *морџ* и *журџ*.

недесет дана после смрти. Његови су то приметили тако што су после тридесет до недесет дана његове смрти оназили да им не свакога дана иду на гробље и око гроба њиховог рођака чуче, једни с једне, други с друге стране гроба. Старији укућани закључе из тога да се њихов умран рођак морао новамирити, на отидну на гробље, откопају гроб и пађу да мртавац у њему седи. Чим то сназе, одмах усејају гвожђе и опрже га иза врата, затим загреју вино и сипају му на срце (ињима, iñimă). Потом су пуцали из пиштоља у вампирова преа и онет га затрпали. Од тога доба не ипеу више долазили на гробље.

Да се ко не би новамирио, има и нарочитих бајања. Ако је ко умро у уторак, онда да се не би новамирио, две три старе жене, које разумеју тај посао, отидну у четвртак на гробље и понесу белојке кононље и пртало од плуга (или ако немају пртала, понесу кустиру) на једна просне кононље свуда око гроба, а прталом три пут око гроба окружи. Затим пртало остави на крсту, упали свећу при којој је мртавац издахнуо на плући све унатраг око гроба, њоме припаљује ону кононљу и говори:

Кид ва порни
 Пржау се пржуљаска,
 Лулу ку лупоње
 Се а итаљаска,
 III' се затрјаска.
 Да кид ва фи
 Ђе урса урсат,
 III' ђе Домџезеу ласат,
 Са дука ла Марја,
 Аколо је мавкаре,
 III' баутуре,
 III' шећерија
 Да суфле ту
 Са фие ла рај!

Књижевним румунским језиком ово би се рекло:

Când va porni	Кад зађе
Parjolul sa pârjolească	Ватра (све) да изгори
Lupa cu lupoiță	Вук са вучицом

Să-I întâlnească
 Și să-I zătrească,
 Da când va fi
 De urșa ursat
 Și de Domnezeu lăsat
 Să ducă la Maria
 Acolo e mâncare
 Și hantură
 Și ședere,
 Săr sufletul tă
 Să fie la rai!

Da je susretnu
 I da je zadržje.
 A ako bude
 Od usuda suđeno
 I od Boga ostavljeno
 Neka ide Marija
 Tamo ima jela
 I piha
 I uживања,
 A duša tvoja
 Da ide u raj!

Председник општине валакоњске Јанко Петровић казује да кад се човек пред смрт много мучи а не може да издахне, значи да је или много грешан или да ће се после смрти повамирити. Због тога су једну старину, жену некое Чолаковића из Валакоња, која се у болести дуго мучила опржили иза врата усијаним гвожђем, верујући да ће се тиме отклонити да се не повамири кад умре. По баба је при свем том оздравила. Из петих се разлога сваки ко се у болести много мучи још за живота иза врата опрљи усијаним гвожђем. Овакви су случајеви у Валакоњу или ретки или се врше кришом, јер се боје да их власт не сазна.¹

22 јуна, већ у 6^{ти} часова, били смо на коњима, потпуно сиремни да пођемо за *Подгорац*. Чим изађосмо из

¹ Г. Михаиловић наводи да је слушао од Г. Ил. Милковића бившег школског надзорника да су у Омољу Румуни у старје време жегли по врату и старце и бабе усијаним гвожђем кад врло остаре а не умиру. Они су их метали у жртвачки савдук, давали им даћу, јели и пили и викали: „Бог да му (јој) душу прости!“ У таквим приликама су их и жегли гвожђем по врату од чега су често пута и умирали или су их, ако и то на би помогло, просто угушивали или угњавили. Овај се обичај тамо звао *пржовање*. Ово је на сваки начин убијање старца, о чему говори Г. Сима Тројановић у својој књижици „Ланол и проклетије у Срба“ (прештампано из „Искре“ за 1898 годину). Види о томе и „О убијању старца, народно предање очувано у Крепољану“ у „Караџићу“ за 1900 годину, стр. 128—132.

Валакоња, пређосмо преко Тамова и унутримо се леном таласастом равницом, и после једног сата путовања дођосмо у Подгорац и одседосмо пред једном механом да доручкујемо.

Пред механом застадосмо двојицу подгорачких учитеља с којима, пошто се поздрависмо, отпочесмо разговор. Беше радан дан те ни у механи ни пред механом не беше никога од сељака.

И Подгорац је велико село и чини врло привјатан утисак својом чистом и леном главном улицом, која изгледа као нека чаршија, у којој је поред кафане још и школа и још нешто приватних зграда. Мене је Подгорац интересовао и по кули подгорачкога бега, код које је Хајдук Вељко почетком 1807 самостално отпочео своју витешку каријеру, и по Ђури Јакшићу, који је у Подгорцу био учитељ. На жалост, и о једној и о другој ствари овде се не зна ништа! О кули подгорачког бега у којој је Вељко ухватио жива бега, задобио силно благо и коња Кушљу, знадоше сељаци да покажу само место где је била. То је место већ пред излазак из села идући Злоту. Наместо куле је данас једна циганска кућа, а испред ње је велика камена чесма, већ готово сва порабавена, за коју ми нико не знаде рећи да ли је из Вељкова времена. У другом свету не би се пропустило тако zgodан предмет, као што је чесма, а да на њему не буде бар најкромнија плоча, ма и с најмањим знаком који би чувао успомену на тако значајног јунака и тако важан моменат из његова живота. Како у друштву с нама беше код чесме месни свештеник, оба учитеља, председник општине и још неколике сељака, користих се то поменух да би ваљало ма чиме обележити ово место, како би то била благодарност Подгорчана Вељку за ослобођавање овога краја од Турака. 1907 година, стогодишњица од догађаја код подгорачке куле, требало би да ту затече бар најмањи знак виднога признања.

О Ђури Јакшићу још сам мање сазнао. Један ми старац рече да је био Ђурин ђак ту у селу и да је Ђура

vrlo dobro učio Đak. Kao drugu uspomenu na Turu pokazao mi u dokosatu stare školske zgrade između vrata jednu kamenu ploču u kojoj je izdubljeno: „1854. Petar Milenković. Crnogorac paroh za kćer Nedu“. To je nekad bila nova kuća, a Nada je bila nova kći, s kojom se, vele, volio Tur, pa je u ovu ploču izdubio gorje reči za vreme svoga učiteljevanja u Podgorcu 1857 god. G. Milan Živković, učitelj u Podgorcu, dao mi je na pregled „Letopis škole podgoracke, srez bolevacki, okrug timocki“, koji je napisao nek. Mih. St. Riznić 1899—1900, dok je u Podgorcu bio učitelj. Ova letopis prima i svoju istoriju i put čak do Ministarstva Prosvete. No to je ovde sporodno; ono što nas interesuje je to, vadem i ovde saopštavam. I ako vrlo sumњam da su svi podatci u ovom Letopisu tačni, ja ih ipak saopštavam kao stvari koje su belezene na mestu, izгледа, najviše po pričanju meštana i po ličnom opažanju: „Selo Podgorac, veli se u Letopisu, u današnjem Podgorcu izgledu nije staro ni dugovečno. Spomen imena njegovog jedva da se čuo u početku XVII veka. U XVIII veku već se помиње, ali ne ovaj Podgorac već sasvim drugo mesto koje danas i nema.“

„Na ušću Zloteke Reke, desno uz reku Crnu, širilo se crveno polje, a na tom polju беше село Подгорац. То је било чисто српско село, као што сведочи и име његово. У близини овога села северно беше такође српско село Сумраковац, мало даље Врбовац, Звездац и друга. данас угинула српска села.“

„Становници тих села беху чисти Срби из косовског вилајета. То беху они исти Срби који следоваху позиву Арсенија Шакабента, који се креташе у Срем и Бачку, на растерани турском војском, пренише куд који. У то доба Крајина и Црна Река сматраше се као „емин султаније“ неке принцезе и светине турске. Ти крајеви беху живаху неке засебне новластице и олакшице у царству турском, а то беше мамац за несрећну рају која тражаше крова и заклона, те се насели у ове шумовите и

скоро опустеле крајеве. Тада се доселише: Ласовчани, Леновчани, Врбовчани, Планиничани, Звезданци, Сумраковчани, Ргођани, Вражогричани, Рајчани, итд. А неки пређоше и Тимок и населише у Видинској области села: Косово, Браћевац, Злокућане, Канетановце, и друга села.

„У то доба, а за време ратова и силе Названцијне, многа су села оставила своје старе завичаје, кренула се дубље у Србију, а на њихова места поврвели су порумуњени Срби из Баната и Румунице, који су тамо раније пребегли, а Црну Реку пусту оставили. Они из Баната зваху се Унгуријани. Они захватилише гороните пределе од Мвроча па све до Бељанице, а они из Румуније назваше се Царани, „днн цара румунаска“, захватилише напуштена села дуж Тимока и Црне Реке.

„Тада се и место старог Подгорца изгуби. Неколико заосталих староседелца Срба (Арсенијевићи, Пониковићи и Стефановићи) побегну са стоком ближе Маливнику, и ту крај јаким извора начине ново село Подгорац, куда придођу из Румуније силни Румуни и тако се село мало по мало сасвим повлаши.

„Хајдук Вељко у почетку свога рада изабра баш ово село одакле отпоче своје операције, које му срећно пспадеше победом бега подгорачког. Одатле он настави свој поглед даље и срећно очисти Црну Реку од Турака. У редовима овога славнога борца беху први Подгорчани и Кривовирци, а путови просечени кроз непроходне шуме од стране Хајдук Вељка и данас се зову именом његовим.

„Подгорац се у почетку 19 века сматрао као средиште целог среза, који од вајкада носи име Црне Реке, док га сада именују „бољевачким“ због мале и врло незнатне варошнице Бољезна.

„У Подгорцу су богати бегови турски имали своје баштине на којима се товила силна стока. Чувени сој кривовирских оваца, који данас важи као најбољи у Србији, донет је од Позванције у ове крајеве и преко подгорачких бегова у народ распрострањен.

„У Подгорцу је од вајкада био добар друм и јако

насеље. Турци су ту имали своје куће, а бегови куле. У селу има седам красивих чесама, које дају дивну планинску воду; све су те чесме подигли Турци помоћу раје. У Подгорцу као да је била усредеређена сва турска сила за овај крај — Хајдук Вељку тако мно — те је он због тога баш и почео из њега своје дело ослобођења Црне Реке.

„Са престанком турске владавине Подгорац и Планиница губе мало по мало од своје важности. Незнатно место Бољевац — управо део села Добрујевца — истиче се као важно и у њему видимо среску канцеларију, пошту, телеграф и друга среска надлежства.

„По ипак Подгорац бројаше све до 1875 г. преко 1800 пореских глава, беше највеће село у Србији. Но са продирањем Турака у Црну Реку неколико Черкеза допру и до Подгорца, понале и оплене један крај села, па се убрзо врате. Становници опљачканих домова преселе се северно од Подгорца и тамо образују ново село, које се данас зове *Боговина*. Ово село има 400 пореских глава и мушку и женску основну школу.

„Данашњи Подгорац броји до 900 пореских глава, има своју цркву, општину, мушку и женску школу са 5 одељења и две парохије са два свештеника.

„Становници су доста пмућни, сточни, али у моралном погледу не стоје најбоље, већ са дана на дан иду све на горе.

„Тин, ношња, обичаји, а нарочито иразновање крснога имена сведоче да Подгорчани нису румунске већ српске народности.

„Потиснути са свога огњишта од големе најезде турске, која је нарочито била силна поред Саве и Дрине, Мораве и уз Дунав, они су људи бегали час у Малу Влашку данашњу, час у Ердељске планине, враћали се отуда кад се земља умирила, бегали понова, док их није затекло ослобођење од Турака. — — — У том бегству они су се мешали са Румунима и примили од њих језик и неке обичаје, али не све.

„Живети у шуми поред стада, рађати се а не крштавати, ступати у брак а не венчати се, красти из другог села — али не из свога — отети и захватити туђе, убити, унати, не бити војник, не слушати власт етд. то је њихов (Подгорчана) идеал: у том облику замишљају они рај на земљи.“

Г. Милаш Живановић, учитељ био је добар да ми забележи народна јела, носна и мрена, која се у Подгорцу готове и једу, и ја их овде саопштавам:

1. Носна јела:

Пасуј (пасуљ), кува се као и код нас, са и без запришке.

Кромпеј (кромпир), једе се печен, а гради се од њега и чорба са и без запришке.

Варза акра (кисео купус) једе се некуван, а и кувају га са ирином, луком и запришом.

Паприка (паприка). Паприка се кува и од ње гради са сирћетом и белом луком љутица. Паприка се пуни са ситно исецканим киселим купусом, и кувана једе.

Платијани (патлиџани). Од њих се гради чорба као и код Срба.

Линџа (сочиво), кува се као и код Срба.

Цриари (грах), кува се као и пасуљ са и без запришке.

Зама ђе пешће (чорба од рибе), кува се без запришке.

Пешће фриит (печена риба). Тако се зове риба печена на жару или пржена у зејтину.

Урзих (коприва), кува се као и код Срба.

Драгасеј (зеље), кува се као и код Срба.

2. Мрсна јела:

Зама акра (кисела чорба) од меса пилећа, говеђа, свињског прави се као и у Срба.

Паприкаш (паприкаш) прави се од меса, кромпира и црна лука као и код Срба.

Варза ку карње (кисео купус с месом) прави се највише са свињским месом као и код Срба.

Карње ку ориз (месо са ирином). Скува се месо у доњу на му се дода иринач и не заприжава се.

на се од *Карње фришта* (печење).

и кисели *Карње фришта* при *фригаре* (печење на ражњу).

золенилом. *Карње фришта* пре *фок* (печење на жару).

све то чини *Оо фришке 'н унтура* (пржена јаја), као и код Срба.

днени *Оо фришке ку бридза* (пржена јаја са сиром). Испрже се јаја на масти и дода им се исптљен сир.

Личке (млеко).

Јагурт (кисело млеко). Остави се млека у буреницету да се само укисели. Кад се почне трошити, колико се потроши толико се долије пресна млека.

Унт (масло). Гради се у бучкама као и код Срба, за тим се претана и њиме загрева јајо.

Бридза (сир).

Још је Г. Живановић имао доброту забележити ми ове ствари о ношењу литије у Подгорцу:

У Подгорцу се носи литија другога дана Духова.

Тај дан зову они *завешина* (заветина).¹ После службе Божје

крену се свештеници, учитељи са ђацма и неколико

грађана, који се сада готово кулуком одређују и који

носеу иконе из цркве и црквени барјак, и иду од за-

писа до записа по пољу. Том приликом људи ништа не

невају, већ ђаци невају тронар. Код сваког записа све-

штеници читају молитве, обнови се крет и прелије вином.

Кад се литија враћа кроз село понека жена изађе с ве-

дрицом воде и прека ђаке, грађане и све остале који

иду за литијом, а понека проси сву воду на пут којим

ће литија проћи. Све се ово чини с тога да би година

била роднија. Тога дана неки грађани са својим поро-

дицама ручају код цркве, а после подне настаје игранка

на коју долази много света и из других села.

Из Подгорца смо се кренули око 10 часова, а у

12¼ час. бесмо у Злоту.

Пут од Подгорца до Злота је особито леп, угодан

и пријатан. Његову лепоту и пријатност појачава још

и то што се у даљини указују високи Сто и Дели Јован,

¹ Румуни у Банату, забележио сам у пролазу кроз Банат,

зову дан кад се носи литија *небејо*.

на се од њих спуштају на све стране високи, осредњи и високи оградни њихови различито ишарани шумом и зеленилом. Под погама се прострла убава интомниа на све то чини особиту чар и пријатност и у овој полу-дневној жези и принеци.

На једноме месту поред пута с леве стране сна-зисмо камени крет. Пређох му ближе и на њему прочитах само две речи: *Јован Негран*. У Злоту разабрах да је то крет који је подигла породица Јовану Прву Неграну, „хајдуку“, који је ту стрељан 1901 године.

Још одавно сам био чуо за овдашњу локалну по-словницу: *ђе ла Злот ва на Подгорац нума мормини ђе он* (de la Zlot rân la Podgoraț numa morminii țe on = од Злота до Подгорца само гробови од хајдука), али нисам знао да хајдуцима породица чак и споменике подижу. Још мој покојни отац, који је неколико година био све-штеник у Брестовцу, причао ми је о чувеноме пре три-десет и неколико година хајдуку из околине Злота Николи Рацару, који је са дружином начинио многа зла. Хајду-чија до скоро овде није била ретка ствар. Али се ов-дашњи „хајдуци“ одликују од хајдука западне Србије, који поред свега злога имају у себи и нечега поетскога, често пута чисто идеалнога. Овдашњи су хајдуци прави бездушници, харамџе, убијце и неваљали најгоре врете, који убијају бездушно као животиња, чак и из пасије, без витештва и поноса. С тога ја мислим да се румунска реч он (hoț) погрешно у овом крају преводи српском речи хајдук. У румунском језику hoț значи више лопова и разбојника, док за оно што ми зовемо хајдук и они упо-требавају исту реч haiduc, што значи: борац против угњетача отаџбине (у доба Фанариота и иначе). О њима има и хајдучких песама (cântes haiducese), и уопште им је улога од привлике онаква каква је и наших некадан-њих и садашњих хајдука.¹ Румуни у Србији таквих хај-

¹ Види о томе разлику у речницима: Dicționar româno-german de L. Șalniceanu и Nouveau Dictionnaire roumain-français par F. Dame код речи: hoț, hoțese, hoție, hoțoman и код речи: haiduc, haiducie.

дука ишеу имали нити су данашњи њихови од власти одметнути неваљалци (ho!) налик ма у чему на старе хајдуке.

Злот је велико село са читавом чаршијом на средини, коју чине неколике кафане, дућани и трговине.

Седећи у хладовини пред механом, окружен неколицином Злоћана, забележио сам ове ствари:

Вињера бујезилор зову овде: петак, суботу и недељу Тодорове недеље. Ти су дани тешке празници. За њих се Румуни понављају и облаче као Срби за Цвети. Злоћани у петак у јутру излазе ван села до Злотске Пећине (Гаура Лазар, Gauga Lazăr). Ту свирају у гајде и играју. Пушкама гађају у биљку која се зове на њиховом језику *сомина*, које има ту код пећине и што онадне узимају и носе кући, те тиме крме стоку од муковице, а и људма дају кад пате од костобоље. Која је биљка сомина, из њихова описане не могах разумети, а српско име не знађаху ми рећи. Пред подне се враћају у село, али у селу не смеју играти, јер су им то свештеници забранили због тога што је тога дана петак прве недеље поста. Али младеж, и поред тога, изађе у ноће ван села и игра, а старији се разиђу по механама на пију. У суботу и у недељу после подне играју и у селу.

У Брестовцу зову Вињера бујезилор само петак Тодорове недеље. Тога дана из Брестовца и околних села иде свет у Брестовачку Бању, па се девојке купају и мију у травама и корењу које су тога дана покупили. Ту се још целога дана игра, нева, части и весели. И у Оштрелу се само петак Тодорове недеље зове Вињера бујезилор.

У Злоту на Ускре међу Румуни у чашу вина мало коприва, дреновог листа и цвета, мало од колача и јаја и тиме се причешћују.

На беле покладе је у Злоту обичај да сви изнесу напред села велике гомиле дрва и изале од њих једну или више великих ватра и око њих играју. Ове се ватре нале онима који су поmrли без свећа.

Ивањ-дан се овде зове *Симдиана*. Тога дана рано изјутра иду бабе те беру лековите траве.¹

Бележим још да је овде обичај да кад се неког дана деси у селу по неколико свадба, ма колико их било све изађу на сред села на се ту заједно веселе и играју. У другим селима веле није такав обичај.

У Злоту сам забележио још и неколико румунских имена мушких и женских. Мушка су: Првул, Јон, Трука (Петар), Трапло, Голуб, Драгуљ, Јован, Јанкул, Ланадат, Василија, Мартин, Мијало, Мијај, Радул, Стран, Журка, Симијон, Флора, Алекса, Новак, Ђорђе. А женска су: Флорика, Ана, Стана, Петра, Анђелија, Бридуша, Станка, Ружа, Марија, Думптра.

Настојавањем црње данас се више оваква имена не дају, већ свештеници гледају да им дају чисто српска имена. По и поред таквих српских имена Власи се и даље у кући и међу собом називају својим именима која сами падевају. Интересантан се случај десио у Бољевцу пре неколико година око дечјих имена. Срески је лекар калемно децу против великих богиња. Између осталих и једна Влајња из среза бољевачког беше донела ради казамљења своје близнаке. Кад дође ред да се њена деца калеме, упита је лекар како јој се зову деца, како би им имена могао потражити у списку деце за калемљење и завести их у списак калемљених. — Јон или Јанкул, одговори Влајња. Лекар стане тражити по списку, али тих имена не беше. Он је понова упита, а она одговори као и први пут. Тада се лекар досети и упита је каква им је имена дао кум кад их је крестио. На то Влајња почне

¹ Кад сам ово бележио беше у друштву и један Зајечарац који ми рече да се у Зајечару Ивањ-дан зове *Њив-дан* и да тада пакосно женскиње иде у туђе њиве и из њих преотима плод и шаље у своје. То се ради овако. Рано тога дана такве жене дођу код туђе њиве, свуку се код ње на голе уђу у њиву и рекну: „Добро јутро, Ењо!“ и стану обијати росу руком. Затим забоду у њиву крст од лесковине и нешто бају. Тиме је плод из туђе њиве украден и пренесен у њиву ових жена. Тешко оној жени коју неко ухвати на овом послу у својој њиви.

у ствари које се не сталлају на хартоју. Чак ни
убије да циуче: циучу, циучу и ништа даље. Дени су међу тим
брута била имена једноме Грујица, другоме Вујица, што она
дузу није могла, нити се трудила да занима. Толко јој та
не била имена беху страна.

Мој колега, ишао је да види Злотску Пећину, те смо
ишао се у Злоту прилично задржали, тако да је било већ
Она прошло 5 часова по подне кад смо се из Злота кренули
Њим за Брестовачку Бању. Да не бисмо ишли сами, председ-
узишник злотске општине дао нам је једнога човека да нас
узвеш проирати пречим путем и да нам се уз пут нађе. Беше
то млад човек од око 25—30 година; мали растом али
препечврет снагом и врло пријатан збором. Ја сам мислио да
шта је општински служитељ, али ми он рече да је општински
ица, ансеник. На моје разбирање зашто је у ансу, рече да
Г. Д. га је жена оставила још пре две године на отишла за
беше другог, а он је пре неколико дана срео на је избио,
у којој она га за то тужила те га уапсили.

сује, може Код наших Румуна није ретка ствар да жена остави
наше мужа на да иде за другог и да се понекад опет врати
1899; првоме мужу. Морал је код наших Румуна испод нуле.
Бекар Нема поштене жене ни девојке, па чак ни деце од 13
Дан. година. Подвођења сваке врете са свим су обична ствар.
Да подведе брат сестру или мајка кћер, не сматра се ни
за грех ни за стид.

Из Б. Уопште човечност, морал, наравственост и све што
у 10' као племенито одликује човека и народ, овде су особине
није које се ни мало не цене. Познати су Власи као војинци
само у нашим ратовима. Није ту убеђење да не треба гинути
тине за Србе оно што их од битке одвраћа и чини те нису
капор јунаци. Не, то је животињски кукавичлук, неосећање вој-
ничког поноса и витештва. Кукавице у боју, кукавице
само су били и према казнама које су их за то постизале.
воту Побожиност је ствар готово непозната. У првву нико не
да иде сем кад по њиховим сујеверним појмовима ваља ићи.
само Крађа, нијанство, блуд, батинање, обичне су ствари. У
механе иду и жене чим имају новца и иду докле га
год имају, па се онију до те мере, да се после тога пре-

лази у ствари које се не стављају на хартију. Чак ни убијства по њиховим појмовима нису ништа, и то она брутална, дивљачка и зверска убијства. „Убиће те за лузу дувана,“ рече се често у нас за Румуне. И кад се не би дојали последица, не би од убијства ни мало зазирали, као што их и поред тога врше. Ја сам пре тога имао прилику да видим Румуне убијце у рукама власти. Они се не једе што су убијце, њих не гризе савест. Њима то изгледа обично и чак можда чудно што их власт узима на одговор. Једино их страх од смртне казне нешто узнемирава.

У 8 $\frac{1}{2}$ часова били смо у *Брестовачкој Бањи*, где преноћисмо и одморисмо се. О *Брестовачкој Бањи* не знам шта бих забележио. Ту се и не задржасмо више но једну ноћ, а сутра дан кретосмо се даље на пут. Добротом Г. Д-ра Лазе Илића, окружног лекара из Зајечара, који беше овде бањски лекар, дођосмо до ових двеју књижица у којима се говори о *Брестовачкој Бањи* и кога интересује може их корисно прочитати: „*Брестовачка Бања*, написао Др. Ст. Мачај, приказао Др. Лаза Илић, Зајечар, 1892; и „*Брестовачка Бања*“, званичан извештај бањских лекара за сезону 1902 год. од Д-ра Лазе Илића и Д-ра Дим. Мицића, Београд, 1903.

23 јуна.

Из *Брестовачке Бање* кренули смо се у 9 $\frac{1}{4}$ часа а у 10 $\frac{1}{4}$ били смо у *Брестовцу*. И ако нам је било zgodније да идемо непосредно у Бор, ја сам хтео да свратимо у *Брестовац*. У *Брестовцу* је мој отац пре 30 и више година поновао пет година. Ту сам ја као дете напоредо са српским језиком у кући научио и влашки са децом на улици, и знао сам га као право Влашче. Али како сам био мали, ја сам га кроз толико времена готово потпуно био заборавио и сад га од неког доба освежавам. Ја памтим почетке неких песама, које су се пре 30 и више година у *Брестовцу* певале, а које се сад готово већ заборављају:

Више Стана је ла љемње,
 Аре 'и браца мулће љемње
 Ши нуле...

Vine Stana de la lemne,
 Are 'n brațe multe lemne
 Și nuele...

Долази Стана из дрва,
 Има у наручју много дрва
 И прућа...

Ајдац, ајдац, фјешилор,
 Са дем паје вашилор
 Ши ф'и бојилор...

Haideti, haideti, fecilor,
 Să dăm pae vacilor
 Și fân boilor...

Хајдете, хајдете, девојке,
 Да дамо сламе крвама
 И сена воловима...

Поезија је уопште код наших Румуна слаба страна њихова. У њих се уопште мало пева, и ако се пева, то певају већином женскиње. Све су песме женске и певају се, колико сам могао зацити, скоро све на један глас, одјекујући при том неким тајанственим, меланхоличним и тужним тоном. Такве су уопште арије наших Румуна. Јуначких песама, и ако сам о њима разбарао, канда нема, једна као да су угашене.

За 30 година Брестовац се мало изменио. Онакав збоје као што га ја памтим, само ми се сад учини све мање, простије и прљавије. Ширина на сред села, поред реке, на којој сам се са децом играо и на којој памтим да су на Беле покладе наљене велике ватре, те је изгледало као да село гори — изгледаше ми мала према ономе какву је ја памтим из првих дана свога живота.

Из детињства памтим још и имена неких народних празника, за које расиптах овом приликом кад падају, те забележих. То су: *Вишера овулуј* (Велики петак), *Зео Пурсулор* (1 августа), *Жој верћи* (први и други четвртак после Тројнице).

Памтим још и речи којима је сеоски биров позивао сељаке на сеоски збор да им се што објави или изда отаква зановест: „Аузиц, моу конци, венци тоц ла каса домњаска се ва спуње вроворба. Каре ну више са фие

рушиње луж! Аузиџи, моу копни моу!“ (Auziți, măi corii, veniți lo i la casa domnească să vă spună vte o vorba. Care nu vine să-i fie rușinea lui! Auziți, măi corii măi!)

У Брестовцу се цела првопосна недеља Великога поста зове *Сен Тођери*. На покладе мее пите са сиром које зову *плашинте* и које се прже у тигању. За тај се дан спремају још и многа друга јела. После ручка људи узимају од куће у буклијама вина на изађу на ширину наред села и ту се чате. Затим ту долази и младеж те игра и весели се. Сваки ко има кога да му је умро без свеће, било на робији, било на путу, било негде на страни, спреми по једна или по двоја кола дрва на их, ту наред села наслаже усипавно у гомиле. Кад буде у вече, ту се простре платно, а по њему се намећу јела, пите, јаја, погаче, вина, ракије, итд., па се то дели за душу умрлима без свеће, а и себи. У исто се време запале и оне гомиле дрва, од чега се уздижу огромне ватре. Затим се ту једе, пије и весели до сванућа. Сутра дан сви мртви нијани спавају по читав дан. Кад у вече устану, једу оно мрсно јело што им је од поклада остало. Тек од уторника, који се зове *Мари веселор* (уторник: судова), због тога што се тог дана перу судови и кошуље, настаје пост. Петак првопосне недеље, као што раније поменух, овде се зове *Вињера бујезилор*.

Целе ове првопосне недеље неће ниједан Влах ни Влајња пити да ради чим сунце зађе, јер се боје *сен тођера*. Сен тођери су некаква баћа која иду на коњима и чине људима зла. Због тога тих дана Влахи нигде у вече не излазе. Тих дана увече неће они чак ни опанке да поправе, већ и то остављају да учине кад заневају нетли. Прича се да је нека Влајња имала кћер и насторку, на знајући како су сен тођери тих дана строги кад се увече ради, пошље насторку у воденицу да самеће брашна и да увече у воденици испреде бреме кучине. Насторка отидне у воденицу, засне мливо, метне хлеба у skut и почне да преде и помало да једе. Одједном се пред њом створи маче, које поче око ње да мауче. Она му да

Ja sam, добротом шефа рударског Г. Каштановића, добио мало хлеба и рекне му: М'цо, м'цишора, са фи миа со-вишора! (Мачко, мачкице, буди ми другарица!) Тако прође мирно читаву ноћ, ништа јој се не деси, те спокојно самеле бранно, испреде кучину и оде кући. Кад је виде Маћеха, зачуди се чуду, па реши да друге вечери пошље у воденицу своју кћер. Давни јој што и насторки, одведе је у воденицу. Кћи засне мливо, метне хлеба у крило и поночне прести и јести. Онет се створи оно маче и поче се умиљавати. Она удари маче и рекне: Дуће дракулу, побата ће сф'нту, са ну ми смићеш са торк! (Иди до Ђа-Свола, убио те свети, немој ми сметати да предем!) Мачка одскочи на њу па је удави а сеп тођери јој изваде прева, па на их оснују по илоту око воденице. Мајка је чекала, дочекала, па кад виде да јој нема кћери, крене се у воде-ницу. Кад дође близу и виде прева, помисли да је то њена кћи основала платно, и рекне: Фата меа, врједљика ре меа, аторс фујору ши аурзит! (Девојка моја, вредница у моја, испрела кучину и основала је!) Кад уђе у воде-ницу имаде шта да види.

Из Брестовца смо се кренули у 11 часова а у 12^{1/2} ка бе мо већ у *Бору*, који ће, како изгледа, имати велику од будућност због бакарне руде која се ту од скоро експло-ватише, због чега су овде доведени многи људи од ру-дарске струке и силни радници. Сад се овде граде станови за чиновнике и раднике, који ће чинити читаво ново насеље. Овде се инсталира и фабрика за топљење бакра, која ће коштати огромне суме. Рудник је веле врло богат и има великог изгледа на будућност.

Мој колега и сапутник Г. Марјановић написао ми је о Бору из своје струке ово. У терену трахитоидних стена источног дела наше отаџбине означно је Г. Јован Жујовић¹ да се у Бору налазе вулканске стене амфибол-трахити. Сем ових стена, идући уз воду од механе, налази се велика количина андезита и у томе масиву отворена су пре неколико месеца многа рударска окна.

¹ „Српски Књижевни Гласник“ од 16 септембра 1888. г.

¹ Основи за Геологију Краљевине Србије, Београд. 1888.

Ја сам, добротом шефа рудоконије Г. Канитана, обиншао сва окна преко пута од Тилва рошу (Црвени брег) и веома ме је интересовало богатство, правац пружања и количина руде. Рударски стручњаци увераваху ме ту на месту да је материјалу средња вредност чистог бакра 10—15%, а има, веле, овде онде и по 50, 60, 70 па чак и 80%. Према овоме проценту, може се тврдити да је мајдан бакра у Бору најбогатији на свету. Кад се процентуалној количини дода да су таласести млазеви лаве, широки 25 мет., састављени из минерала: халкосина (Cu_2S), ковелина (Cu S), халкопирита ($\text{Cu S} + \text{Fe S}$), малахита [$\text{Cu C O}_3 + \text{Cu (O H)}_2$], азурита [$2 \text{Cu C O}_3 + \text{Cu (O H)}_2$] и др. онда и ланк може бар колико толико добити слику о том нашем новом и богатом руднику. Рекоше ми још да руда избија баш на површину брда, а из које дубине полази, то Бог сам зна. На средини брда ископали су бунар 43 мет. дубок, и он се пробија стално кроз руду. Интересно је још и то што је рудни материјал веома чврст, управо као стена, и што га овде онде прожима растресити, материјал, тзв. андезитски туф. На више места млазе се у оквима по зидовима читаве коре од плавог камена и много млазева плаве воде. Ово је могло постати од пирита (Fe S_2) и халкопирита (Cu Fe S_2) утицајем влаге и ваздуха.

Данашњи руководиоци посла веле да су овде налазили остатке старих рударских радова. Између осталога нађена је ту и једна римска камена светиљка, каквих има врло много у нашем Народном Музеју. Др. Милоје Васић мисли да је рударство у Бору било много пре Римљана. У своме чланку „Археолошка истраживања у Србији“ вели он: „За североисточни део Србије утврђено је скорошњим налазима фрагментарног посуђа у старим рударским ходицима у Бору да је рударских радова тамо било још у бронзаној, ако не чак и у бакарној периоди.“¹

¹ „Српски Књижевни Гласник“ од 16 октобра 1905, стр. 597.

Изнад Бора на брду Тилва рошу (Црвени брег) налазе се остаци од некаког старог града. О њему ми је Г. Др. Ник. Вулић, професор Универзитета, уступно ове своје белешке. О томе кастелу уопште не можемо рећи ништа ближе, јер се од њега види врло мало што. Изгледа да је његово платно опасивало цео врх Тилва рошу. На једном месту отконали су сељаци од тог платна један комад од прилике два метра висок и толико широк. Осим тога отконали су они један комад чија је висина иста и од прилике иста ширина, који се са првим сучељава под оштрим углом. Да ли је и овај други комад део свољњег платна, не умем рећи, али ми се тако чини. Оба зида саграђена су од крупног нетесаног камена (ситније комађе употребљено је само да се испуне рупе између крупнога), који је слењен добрим малтером. Код овог града нађен је прошле године и један римски надгробни камен, који се сада налази пред канцеларијом управе борског рудника. Већим је делом десно и лево одбијен. Највећа му је дужина 0,41 м., највећа ширина 0,31 м. а дебљина 0,16 м. Изнад натписног поља налази се поље с рељефом који представља коња пред једним трбушавим судом са широким отвором. Од суда се види само лева половина. Коњ се нешто нагнуо наатраг и има врло дугачак реп. Испод тога је удубљено натписно поље уоквирено једном траком. Оно је одбијено десно и доле, а дуго је 0,17 м., широко 0,14 м. Слова су груба и од њих се види само:

D (is) M (anibus) [S (acrum)]

VIN (неко гентилно име као нпр. Vincius или слично)

IMV (? cognomen на imus ?)

По и ако је овај камен са римским натписом овде нађен, из тога се не може извести да је кастел римски, у толико мање, што је тај споменик могао бити употребљен при грађењу као материјал за зидање. Неки доказ за његово римско порекло могу бити онеке с уздигнутом пвицом, које се налазе у њему, јер јако личе на римске.

Бор је, веле мештани, добио име од једног великог бора који је негда био негде на путу близу данашњег села.

Заречара за Д. Милановић

24 јуна.

Из Бора нема друма за север куда смо ми намеравали, већ се тек обичним сеоским путевима излази на друм, и то или преко Кривеља или преко Оштреља. Ми смо изабрали овај последњи пут, јер нам рекоше да је преко Кривеља много незгодније и 24 јуна у 6 часова из јутра већ јахасмо за *Оштрељ* у који стигосмо око 8 часова.

По традицији која у Оштрељу живи становништво му је, и ако румунско, мешовито, јер се доселило са различитих страна. Неки су дошли раније, неки доцније, али одакле поименце не знадоше ми рећи. Знају само толико да их има чак из Румуније и из Бугарске.

Почевши од Бара на север, нарочито од Оштреља, становништво се у неколико одликује оделом од оних Румуна на југу. Овде носе *бајбарак* (baibac), као канут од црног сукна, без рукава и *гуњу*, такође од црног сукна, са петим обликом само што има рукаве. Петина су ово, веле, од скора примили од села која су северније, али тек тиме почиње прелаз у оделу. Сем овога овде се и мушка и женска кошуља зове *камаша*. Женско се пак одело одликује тиме што се не носи кеба, што се носи *бајбараче*, тј. кратак јелек од црног сукна без рукава и што врло често у место двеју кецеља носе *краиан*, а то је кратка сукња од шарене вунене тканине, што је у јужним румунским селима непозната ствар.

Сем овога овде отпочиње дијалектска разлика у румунскоме говору, коју је вредно исцитати, јер би она много помогла унознавању порекла румунског становништва Србије.

Како баш тога дана беше Пван-дан, ја запитах како се овде зове тај празник, на ми рекоше да се зове *Симзијење*. Тога дана рано иду жене те беру лековите траве.

У 9 $\frac{1}{2}$ часова кренули смо се из Оштрења, а у 10 $\frac{1}{2}$ бесмо у Белој Реци, где изађосмо на друм који води из Зајечара за Д. Милановац.

Бела Река је чисто српско село. Белоречани су чисти Срби и по њиховом казивању досељеници из Старе Србије и са Косова. Ношња је у мушкарца врло проста и груба и колико могах приметити нешто налик на влашку. Носе чаране, што је код Влаха непознато. Делови од одећа не зову се румунски већ чисто српски. Жене не носе две кецеље већ једну, и то сад лети одмах преко кошуље као и Влајње. Носе чаране и главу са свим другојаче наменшају по Влајње.

Ваш кад смо силазили са коња пред доњом механом у Белој Реци зачусмо горе у селу гајде и песму, прави урнебес и лом од весеља. На наша питања шта је то рекосе нам да је данас Ивањ-дан и да се бабе враћају из трава на се мало понаниле ракије и ето — веселе се. У то већ и бабе натоварене торбама и снопљем трава, праћене музиком и сиљном децом и радозналом млађаријом приневаху пред горицу механу. Ја пожурих тамо да видим повратак из банског излета и весеља и имаћух да видим веселу и шарену слику. Један гајдан свираше у гајде а један бубњар удараше у мубањ. Наквашене жене од преко 40 година ухватиле се у коло на играју ли играју, заједно са травама које су им на леђима у снопљу или у торбама. Час је једна коловођа, час друга. Коло се непрестано квари и прекида и ако музика не престаје. Уз бабе се ухватила и млађарија на чак и увучад, а сви певају, смеју се, њичу и узврпекују. Бабе снопао зној које од сунца које од ракије, на се закрвенеле готово као цвекла и тресу ли тресу. Сав тај лом још зачињују неслави вицеви и шале на рачун баба од стране беснослених, радозналих, залудних и несујевних старијих људи којих беше пред механом. Призор који се не виђа ни онда кад би га човек хтео платити. — На моје разбирање рекосе ми да је овде обичај да на Ивањ-дан поране остарије и старе жене и иду у сеоски

снор, те беру *иванске траве*. Ту уз нијуцкање раније, које свака понесе, наберу свакојаких трава, које оне знају по имену и по лековитости. Кад буду готове и са травом и са ракијом враћају се у групи или у ору, уз песму и свирку кући. Кад тако дођу на сред села, пошто мало поиграју пред механом разилазе се свака својој кући. Траве распростиру те се осуше, на их после у нужди употребљавају према томе од чега која помаже. Или их дају болесницима те их пију, или их њима облажу, или их у њима купају, како кад затреба, према рецептури народног лекачества.

Овако исто иду бабе у траве на *Беланицу* или *Белани петак*. Тога дана иду засебно и девојке у здравац.

Девојке иду у здравац и у цвеће још и на Васкрс. У старо време ишле су на Велики петак, али је то после забрљено те су отпочеле ићи на Васкрс.

У 12¼ час. кренули смо се Белом Реком за село *Луке*. Пут води лепом и романтичном клисуром којом тече Бела Река. И ако је пут раван силно је искварен током реке, која кад падоће испуњује целу клисуру и исквари пут, те и поред тога што је овде пут на карти означен као друм нимало се личи на друм. Овде би ваљало врло много потрошити на друм коме вода не би ништа могла учинити.

Између села Беле Реке и Лука готово при крају белоречких атара, на једном месту где се клисура нешто проширује видесмо гомилу од земље која изгледа као тумул (*tumulus*). Близу ње канда је било још неколико који су лежали у једној линији, али се они мало познају. Да ли су ово прави тумули или само изгледа да су, не знам. Тек, ценећи по месту, чини ми се да не би било немогуће да су.

У Луке стигосмо у 2½ часа по подне. У овом су селу опет сами Румуни, но како сазнадох од мештана, раније није било тако. Ово је село некад испод Тузанског потока било насељено самим Србима, а изнад Тузанског потока беху Румуни. Током времена цео се ериски

Дати тачна одговора на питања зашто су у овом крају крај порумунио и данас у селу нема Срба. Пре 50—60 година доселило се онег у Луке нешто Срба, али се до сад и то потпуно порумунило, сем што још старији људи од њих знају поред румунскога језика још и српски, али се њиме ретко кад служе.

У нас се врло често говори о томе да наши Румуни румунизирају Србе и да обратно тешко бива. Често се наводи као пример како једна Влајња, кад се доведе у српску кућу, целу кућу порумуни, а она не научи српски. Можда је овај пример мало и претерав, можда и није. Можда има и таквих примера, као што сигурно знам да има случајева да доведена снаха, Влајња, научи српски а нико у кући не научи румунски, али румунизирања је у истини бивало, и то у великој размери.

Бивало је случајева да су Румуни дошли у запуштела српска села, па су их населили и ту остали, а од Срба остао је траг само у месном имену. Тако имам забележено о селу Николичеву у срезу зајечарском. То је било, прича се, првобитно српско село, па је запуштено, не зна се услед чега. Његово српско становништво замене Румуни из села Мишљиноваца. Кад су дошли, они су, из усмене на свој Мишљиновац, назвали једно брдо близу села, између Николичева и Метовнице, тим именом. Зашто су напустили своје село и дошли у Николичево, немам могао сазнати.

Такво румунизирање било би природно и не би му требало нарочитих објашњења. Али има још примера оваквих какав је овај у Лукама.

Село Слатина је до пре 80 година, причају, било половина српско, половина румунско, са тачно одређеном границом између Срба и Румуна. Данас је то чисто румунско село, али се онај део у коме су Срби живели још и данас зове *Српска страна*.

У Сени (срез звишки, окр. пожаревачки) било је до скоро српских фамилија, али су данас већ све порумунене. Од њих само још неки старији људи говоре српски.

Дати тачна одговора на питања зашто су у овоме крају Србије Срби више румунизирани по што су Румуни србизирани, без дубљег познавања историјске прошлости, традиције, географских прилика, етничких особина и статистике, врло је тешка, или још боље, немогућа ствар. Овако на први поглед, не јамчећи много за апсолутну тачност, ја бих рекао да је српски народ у појединим местима овога краја, било емиграцијом, било из других узрока, био врло редак или врло проређен, да је Румуна у таква места дошло и придолазило у већој мери и да је према томе у таквим местима сама њихова множина била први узрок и главни услов њиховом одржању, јачању и утицају на своју проређену, ретку или ишчезлу српску околину. — Сем тога мени изгледа да су Румуни били и суровији и грубљи и некултурнији, а физички уз то врло снажни и здрави, и према томе чврћи у свему од Срба, и о те се њихове особине додио српски утицај, док су Срби били културнији и еластичнији за пријем њиховога. — И српски је језик тежи од румунскога, па је Србину лакше научити румунски а Румуну је много теже научити српски.

У Вољевцу сам у прилог овим стварима забележио још један жалостан факат. Код Српкиња је обичај да врло често трљањем, намерно, уништавају порођаје, док Румунке то неће учинити ништо, већ рађају докле је год којој суђено.

Сем овога, код Румуна има и некаквога урођенога тврдоглавства, јогуњетва, затворености, неприступачности и подмукле себичности, којима се намерно паралише сваки туђи утицај. Кад Румуну или Румунки назовете Бога, редовно ће вам одговорити румунски, на макар и знали српски. Намерно неће српски да говоре и одговарају, и онда кад знају. Кад Румуна запитате о чему, редовно одговара румунски: *ну шкиу србешке*, на ма и знао српски. Срби су међутим другојачи, некако понуствљивији. На румунски поздрав одговарају румунски, на ма то било и из шале и нежевања. А кад их Румун запита

што румунски, они му, и ако не знају румунски, увек одговарају румунски: *ну шћиу румунешће*. Толико сваки зна и не либи се да то рекне.

Румуни чак имају некакву, не знам откуда, ако не урођену, племенску или националну мржњу према другим народима, па и према Србима. Колико се према Србима у томе далеко тера, да наведем један, мало смешан пример. У Брестовцу, Бору и околним селима обичај је да Румуни, кад сахрањују мртваца, међу поред њега у сандук између осталог и по једну батину. Такав је обичај, али Срби веле да су им Румуни објашњавали да то чине због тога да се умрли на ономе свету том батином брани од Срба!

Срби су куд и камо блажи и питомији и све се код њих своди на немевање и грађење вицева на рачун Румуна.

Најзад Срби су према Румунима били вечито и сувише равнодушни. У Валакоњу ми причаше један Румун да му је око 1864 г. био у Бољевцу учитељ неки Петар Павловић, родом из Каравлашке, па је имао влашких књига, и терао своје ученике Румуне да их читају и казино је ко не би хтео или се не би могао научити на румунско читање. Можда ово и слично не беху једини примери. И ако не велим да их је морало бити много, ипак је ово доказ наше равнодушности.

У последње време слушао сам да се приметила међу Румунима нашим и некаква тајна пропаганда из Румуније. По она када није имала великога успеха, бар у крајевима којима сам ја пролазпо. Слушао сам да су из Румуније прелазили некакви људи, и знајући са како простим елементом треба да имају посла, причали су Румунима да су пророци. Сем тога, они су им објашњавали да је влашко све до земљиног пупка (Ртиња) и да све то треба да потпадне под Румунију.

Почетком 1903 г. два су Румуна из Румуније дошла у Кладурово као да просе милостињу за неку цркву у Ерделу. Кад је власт сврнула на њих нажињу, они су ишчезли.

1902 г. Д. П. учитељ у С. ухватио је у своме селу масу румунских књига које су из Румуније пренели наши Румуни кад су тамо ишли у печалбу, па је све то послао Министарству Просвете, по па то није добио никакав одговор.

Уза све ово додајем да и у нас има неких људи, на жалост, слушао сам чак и свештеника, који иду на руку па чак и помажу некакву румунску идеју у Србији. Оно што сам о томе сазнао овде прећуткујем. Мислим да ове ствари нису тајна онде где треба да се знају. —

У Лукама су куће направљене од брвана. С поља нису олењене, јер се мисли да ће се тако грађа дуже очувати од труљења. У свакој кући обично има: *каса* (кујна), *соб* (соба), *и тре уш* (предсобље) и *кљет* (одаја за остављање смока, брашна и др., која се у српским селима у Крајини назива *стасима*). Поред куће обично има: *подрјм* (подрум), *кошере* (кошара) и *шопрум* (наклон за кола и алате).

Г. Никола Касапић учитељ у Лукама био је тако добар те ми је, по мојој молби, послао оне славе у томе месту, који ја овде саопштавам.

И у Лукама, као год и у свима другим селима у којима живе наши Румуни, слави се слава коју зову *Празник*. На дан пре славе домаћинца меси славени колач — *колаку празнику*. По колачу намести пшенична зрна, која ту остају утиснута. Сем славског колача који се сече у цркви, умеси још један који ће се сећи у кући, а сем њега још и *литургију*, која се састоји из девет колачића сепљених све један за други и опасаних једном дугачком штанглом од теста. Поред тога умеси и три колачића: на првоме уреже један крст, на другоме два а на трећем три.

На дан славе из јутра, жене одлазе на гробље те прекаде мртве, и тек по повратку почињу спремати ручак.

Кад дође време да се носи славски колач пону, домаћинца спреми колач, стакло вина или ракије, три свеће завијене у пешкир, киту цвећа, па све то домаћин или које друго чељаде однесе.

Затим домаћица простре наред себе по поду једну мушку кошуљу, па на њу метне литургију, прнога лука, соли, чашу вина, меса, или ако је пост — рибе. Све то овади и подели за здравље укућана.

Кад се домаћин врати са пресеченим колачем једно женскиње узима крчаг с ракијом и одлази да зове званице на ручак. За то се време у кући спрема софра, која се зове *маса* и која може бити дугачка и по четири метра. То су састављене две пошире даске са заокруженим зачељем. У врх софре метне се други колач, који ће се овде сећи. Он се обично меће поврх једног пшеичног хлеба и једне проје, а на колач се метну она три колачића са урезаним крстовима. Колачић са три крста намењен је Богу, са два Св. Аранђелу, а са једним Богородици (Мајка прећеста).

Пошто се искупе званице, мушке и женске, и заузму места око софре по старешинству и годинама (мушки седе одвојено од женских у врху софре) устају сви те се приступна резању колача. Резање врши домаћин са најстаријим гостом, који се зове *поп*. Обично се пази да је „поп“ један пут жељен. На ово се пази због бернџета. Пошто поп пресече колач прелије га вином и ломи га са домаћином говорећи: „Ристос мижлову“ (Христос посреди нас), па што домаћин одговара: „Јаста ши о фѝ“ (Јест и биће). Три комада од пресеченог колача разделе се међу гостима, а једну читаву четвртину задржи „поп“ те је носи својој кући.

После овога сви се прекрете и почиње ручак. У половини ручка устаје обично „поп“ и панија у славу. Он обично рекне: *Са жуце думнезо ла празник, ши ла газда, ши ла гошћ. Са пазаска думнезо ће рео ој, виће. Са жуце каре пљака ла друм!* (Да помогне Бог о слави и домаћину и гостима. Да сачува од несреће овце, стоку. Да помогне онима који путују!) После овога сви пенијају чаше и седају. За све време домаћин само служи, а при крају ручка и он није у славу.

Кад се гости стапу разилазити домаћин узима стакло

с вином на испраћајући их, нуди их у дворини да још једном пију.

Пети гости долазе и на вечеру, која се зове *шина празникулу*.

Другога дана, који се зове *празнику ће псорма*, онет се позивају гости на ручак. На вечеру другога дана, која се зове *кода празнику*, сваки гост доноси литру ракије, погачу, меса или рибе, а домаћин ништа не спрема.

Трећега дана, који се зове *транка њеле*, рано изјутра долазе гости на ракију и тиме се слава свршава.

У Лукама се славе они пети свеци које славе и Срби: *Вишерија маре* (Петковица), *Свѣћи Никола*, *Алимини*, *С'н Гјорге* или *Цјордзу*, *Јован*, *Арангел*, *С'нта Марија*, итд.

Г. Касапић је забележио и неколике женске празнике који се празнују у Лукама:

Од Божића до Крстова дне (5 јануара) жене не раде, бојећи се падавице (*бола маре*).

Марца 'нкујата (ковани уторник) је први уторник Великога поста, а не ради се због болести.

Вишера а Столу луј (Столов петак), то је петак уочи Тодорове суботе. Тога дана одлази женскиње на оближњу планину Сто те бере траву *јађер* (оман), којом се мију да би им расла коса.

С'н Тође а маре је Тодорова субота.

С'ми (9 марта). Чува се због стоке.

Велики четвртак, петак и субота.

Целе недеље после Ускреса до уторника, познате под именом *маткал*, не ради се због велике болести.

Онет *Вишера а Столу луј* (Столов петак), то је Биљани петак.

Русале од 3 дана Тројнице до другога уторника.

Жоја верђе (зелени четвртак), то је четвртак тројичне недеље, чува се од грома.

Марија Оарлија (Огњена Марија), чува се од грома.

На дан Св. Вртоломе, који је овде познат под именом *Рапакин*, граде жене пренуље, јер се верује да ако се тог дана награде, дуже ће трајати. Цренуље гради по

мази саобраћај. Понескад по читав сат и више времена
кога неколико жена заједно. За то се сем нарочите првене
уони (*рошу*) земље узима још: пенела, коњске балеге и кучине.
Том Сав се тај материјал замеси с водом, па га жене добро
изгазе да се измени. Затим узимају од њега по оно-
вгуре, лико колико је потребно за пренуљу и рукама му дају
на то облик пренуље. Кад пренуље буду готове, остављају их
у хладовину да се суше.

Измислимо и Из Лука смо се кренули у 5¹/₂ час. за *Танду*.
ручном путу од Лука до Танде сличан је путу од Беле Реке
да ће до Лука, с том само разликом што кад се из Лука изађе,
прође се између Стола који је лево и Дели Јована десно.
Они се горостасно уздижу с једне и с друге стране да
три различне онај прелаз са кога се воде сливају према се-
назалверу и према југу. И док смо од Беле Реке до Лука ишли
неко уз Балу Реку, сад полазимо ка Танди низ Црнајку.

У Танду стигосмо у 6¹/₂ час. у вече. Оно што овде
троши називам селом Тандом, управо и није село, већ само у
боји Клеури механа, школа, судница, дућан и једна кућа.
(Аг. 8) Остало се село састоји из *торова*, који се пружају око
стране три сата у пречнику по брдима с једне и друге стране
стране реке, тако да су раздалеко један од другог негде по
једном читав сат. У целој истој крају Србије поред села
постоје и *торови*, који се још називају *салаши*, *колибе*
Е. 8) и *којате*. На њима борави стока, или је око њих групи-
материјално имање, па се на њима станује као год и у селу,
даже да често пута још и у већој мери. Село Танда управо и
чак није село, већ је састављено из самих *торова*.

У усамљеној, пустој, прљавој и бедној механи пре-
ноћисмо, па се сутра дан у 6 часова кретосмо за Црнајку.

Византски пут. Византски пут, у источнику, источно од
50 метара од друма, налази се свој раскрсник
25 јуна.

Клеуром ужасно стрменитом, на гдекојим местима
и врло тесном, води пут од Танде за Црнајку. Ту је и
друм проведен. Колико се по остацима од њега види, он
За је био и утврђен, и доста је коштао, али га је вода то-
лико упронастила да је са колима сада тешко проходан.
Почевши од Беле Реке па све до Дунава друмом је врло

мали саобраћај. Понекад по читав сат и више нити смо кога средли ни стигли, нити нас је ко стигао, нити смо уопште кога на путу виђали. Кола већ и да не помињем. Толико се овим путем мало иде.

Испред села Црнајке наиђосмо на велике гомиле згуре, која је остатак Бог те нита каданијег рударства на томе месту.

У Црнајку стигосмо у 7 $\frac{1}{2}$ час. Пред механом доручковасмо и одморисмо се, па колега отиде да разгледа у рудном погледу интересантну околину овога села. Мислим да ће бити од интереса да наведем његове белешке о томе.

Идући од Танде, онде где се смењује терен ископског шкрљца са јуром, почиње атар села Црнајке. На три километра јужно од села, баш у десној обали реке, налази се мајдан сребра, који је ту скоро напустило неко друштво, јер се не рентира. Нисам ни свлазио с коња да преврћем по материјалу, већ на гомили видех трошну руду, коју по јакој металној сјајности и својој боји оцених да је галенит (Pb S) у коме има аргентита (Ag₂ S). Ту у близини, у друмском усеку, налазе се с десне стране фосфилити (phylloceras-и и perisphinctes-и) карактеристични за јуреку периоду. Мало даље, онег на истоку, у једном врло стрменитом потоку, налази се већа количина шприта (Fe S₂), магнетита (Fe₂ O₃), халкопирита (Cu S + Fe S) и галенита (Pb S). И черовато је да је то био материјал за старе топионице гвожђа чија се згура и данас у близини налази, и за коју сељаци ни по причању не знају каданија је. С десне стране друма, преко пута од поменутих згура, простире се брдо са скоро вертикалним падом, које по изгледу врло много подсећа на вулкански пенс. Близу гробља, у поточињу, источно на 50 метара од друма, налази се слој раснадутог аргилошиста, више мање земластог изгледа, прожет слабим воденим жицама. Моћност му је један метар са нагибом према западу. —

Заназио сам и у Црнајци и у Танди и у Бору да кад се ко с ким рукује, после тога стане па се прекрети! *Теофанова*

У 4 $\frac{1}{2}$ часа по подне били смо у *Клокочевцу*, где се пред механом одморисмо пола часа, па се кретосмо за *Мосну*, где стигосмо у 7 часова, а у 8 $\frac{1}{2}$ бесмо већ у *Долем Милановцу*.

И *Луке*, и *Танда*, и *Црнајка*, и *Клокочевац* и *Мосна*, есла су насељена готово самим Румунима.

Беше се већ скоро спустило вече кад изађосмо из *Црнајкине* клисуре и напђосмо на *Дунав*, да се уз њега кренемо ка *Милановцу*. Ми смо целим путем ишли кроз дивну романтичност. Из једне природне лепоте, којима је *Србија* тако богата, наплажасмо у другу. Али од *Беле Реке* та лепота беше готово једнолика: клисура па клисура; под нама река, с једне и с друге стране планине и брда шумом покривена, а над нама плави небески свод и жарко сунце, те нам и та једноликост постаде обична, на најзад и досадна, нарочито на принцип врелога сунца са краја месеца јуна. А кад сад у свежој вечери напђосмо на велвчанствену понараму што је чини горостаени и овако пред вече чисто страшни *Дунав*, утисак беше сасвим другојачи, снажнији, свлији, већи. Овде је *Дунав* особито леп. Планине с једне, планине с друге стране његове и пространство његове ширине која се низ воду сужава и чисто планинама затвара на мене је чинило утисак од прилике онакав какав је учинила *Бока Которска* за коју *Љубиша* вели: „и збиља би рекао да се је овдје природа играла кад је своје чудесно дјело на махове стварала“. Дивно је путовати красном отаџбином *Србином*. Ја мислим да њене чари и лепоте нису лепе само нама којима сваки комадић њезин изазива толике успомене. Она је *лепа и мора бити лепа и без тога* свакоме који истински зна шта је лепо, и ако му ту лепоту не појачавају никакве асоцијације. Оне нису потребне на да лепо само собом одскочи.

У *Д. Милановцу* смо преноћили. Сутра дан до подне проведосмо разгледајући ову варошницу, која има све што

и друге наше варошице, и сас тога још и пристаниште на Дунаву и тиме јачу везу са светом и његовим прометом од многих наших варошица и паланака. Но то ипак није ништа сметало да се у њој нађе и Дон Кихота са манитим уображењем о својој вредности и Санча Панса извршилаца доњихотских проналазака. Шта су један Дон Кихот и његов кукавни Панса хтели да изигравају пред нама уочи 26 јуна и којим поводом вредно је приче, којој није место овде, али коју ће можда ко други по нашем казивању написати и на другом месту саопштити. Довољно је да смо ми некоме који над влашћу бди изгледали сумњиви и да је он изволео наредити да један орган власти „улезе к нама, да нам кућу напоуни смјеха“, што би рекао Његош и да се — орезали.

26 јуна после ручка, тачно у 2 часа кренули смо се за *Мајдан Цек*. Пут од Милановца води у почетку улик цак уз брда, остављајући у низини Дунав, преко кога се такође уздижу лепе планине, што све онет некако чини минијатурни утисак Воке Котореке и њеног пута за Црну Гору. За тим пут води даље веома живописним планинама пењући се и спуштајући се док се најзад код *Рајкова* и последњи пут не усине да се спусти у М. Цек.

И ако је предео на овоме путу са свим нует и ако на њему нигде нема ни села, ни куће ни појате, ни живе душе сем товарних или празних кола која носе потребе за М. Цек или се отуда враћају ипак је на њему било тако лепих и романтичних места да смо морали стати то посматрати ону дивну романтичност што је чине колосалне планине и нитома и честа зелена гора на њима. На неколико места отварала се пред нама и око нас величанствена панорама. Из далека на до наших ногу изукривали се и чисто та се чини најакхали један на други силни планински огранци: читаво море од планина, како би се могло рећи. Учини ми се од прилике утисак сличан ономе што се добија кад се изађе из Његушке низине и пође ка Цетиљу. Брег до брега и планина до планине. Само што је у Црној Гори све то огромније, гламазније,

колосалније и што је тамо голо суро пригорско стење, а овде ниједна гора застрта сва својим милим зеленилом, које се прелива од јасно отвореног до тамно затвореног и чисто приог, како где сунце хвата или хлад покрива.

У 4 $\frac{1}{2}$ часа бесмо код *Корита*. У Милановцу су нам рекли да је то половина пута, да ту има воде и да се ту можемо одморити. Ја сам под утисцима таквога казивања мислио да ту има ма шта што би одмор чинило пријатнијим. Али како се изненадих кад нам рабаџије, који се враћајући се из М. Пека ту одмараху, рекоше да смо код Корита. Та то је само изворчић, који кроз једну издубљену гредину цури. Ту нема ни толико воде да човек стоку честито напојити може. Једна искварена кљуна сва је угодност у овој пустињи. Али кад се помисли да је то толико воде од Милановца на до М. Пека, кад се загледа врлетна околина кроз коју се пролази и тешки, местимично ужасно искварени, пут којим се иде, потпуна ненасељеност и самоћа, онда и ово изгледа као права благодет коју благосиљају уморни путници који овуда пролазе.

Силна је гора на овоме путу и на планинама око њега. Србину мора бити мила ова шума јер је део богатства његове земље, али и занку у овим стварима, мора изгледати да канда на њу није обрађена довољна пажња.

Око 6 часова спустисмо се у *Рајково*. То је стара заустела рударска насеобина из почетка нашега рударства у М. Пеку, која је основана око 1848 г. кад је овде отпочела да се вади руда.

Из Рајкова се још једном несмо уз брдо и почесмо силазити у М. Пек. М. Пек посматран са брда изнад њега чини леп, идилски, утисак, а кад се већ у њега уђе врло је пријатан својом скромношћу и ако је свачим снабдевен што је животу потребно. Он има и школу, и цркву, и полицију, и пошту, и механу, и дућане и интелегенције и радника и свега што једном таквом скупу људи треба.

Тачно у 7 часова бесмо у М. Пеку. Мајданечко насеље дели се на: *Варош* — у средини, *Пемски крај* — уз реку Мали Пек, *Шанка*, *Цигански мала* и *Бод Кузница*.

М. Пек има чудновату историју. По поткоњима и другим траговима може се рећи да су га још Римљани експлоатисали, а исто тако и Срби у Средњем веку. И Аустријанци су кад заузеше Србију од Турака у првој половини 18 века вадиле одавде бакар. То су исто радиле после њих и Турци до Кочине крајине, а доцније заусте и тако је трајало све до 1847 г. кад га поче експлоатисати српска држава. Но после многих мена и предажења из државних руку у приватне и обратно, што има дугу и не баш похвалну историју, најзад пређе у руке Белгијског Безименог Друштва за експлоатацију руда, које упркос уверавању од стране наших стручњака да је М. Пек исцрпљен вади и дан дањи из њега бакар и троши грдан новац на даље развијање рада. Оно подиже ливницу најновијега система, која је како веле друга у свету од те врсте, и која ће коштати преко милион динара.

По белешкама мога колеге Г. Марјановића М. Пек лежи, на терену ископског шкриљца, а мање је палео-зојски заступљен, од мезозојског имамо представника само у креду. Кад погледамо геолошку карту Краљевине Србије видимо да је кречни терен у мајданечкој долини управо језеро на коњу ископског шкриљца. У том терену има и еруптивних стена и дилувилних и алувијалних наноса. Но за нас је најважније мноштво минерала: куприт (Cu_2O), малахит [$\text{Cu CO}_3 + \text{Cu (OH)}_2$], азурит [$2\text{Cu CO}_3 + \text{Cu (OH)}_2$], халкосин (Cu_2S), ковелин (Cu S), халкопирит (Cu Fe S_2). Из ових минерала и данас се топи бакар. Истина је да је проценат много мањи од оног у Бору, јер док у Бору и не мисле да топе руду са 2—3% бакра, дотле су овде и са тим задовољни. Сем поменутих минерала, овде има и неких гвоздених руда из којих се пре 30 година добијало гвожђе. И гвоздене и бакарне руде овде онако чврсте и континуирне као у Бору, већ је то више или мање растресит материјал, у коме има на 1000 кгр. 1 грам чиста злата.

Беше недеља кад радници не раде на кад стигосмо пред кафану на пијаци, или како то место назва један

Неман, рударски инжењер у М. Пеку — „Unter den Linden“, јер је засађено линама и служи као променада у М. Пеку, као и истоимено место у Берлину — видесмо потуну циганску капелу уз коју играше у правом смислу речи шарено коло разноструког мајданпечког становништва, о коме нам даде онако лепу слику В. Нушић у својој причи „Кикадонска посла“.

Кад сиђосмо с коња и заседосмо за сто под једном липом да се одморимо, имађасмо право уживање у весељу овог чудног друштва састављеног из људи од којих су неки видели чак и Јапан и Бразилију, и који беху весели у разним ступњевима и наравима, од „мртвих“ пијаних до „ћефли“ веселих и од оних који хоће да се бију до оних који воле да се љубе. Све се то слило у једну гужву дајој и кафеџија са свима момцима једва хвата прави крај и конач. Беше и смешно и шаљиво ово весело шаренило.

27 јуна бисмо понедељак. Кад смо устали и изашли у механу још затекосмо једну масу радника, која тера „плавни понедељак“. То су радници који овде носе специјалан назив „барабе“, којима свагда недеља траје по два дана. И ако смо били врло уморни и те ноћи тврдо спавали, ипак смо их од времена на време чули, нарочито пред зору, кад већ сан није тако тврђ.

До подне смо, благодарећи доброту г. директора мајдана, разгледали топионице, хемпјску лабораторију и стару топионицу која је остала из доба кад је држава овде радила. После подне прегледали смо грађење нове топионице, ваздушну железницу и рудник. Сизан се носео овде ради. Преко хиљаду радника налази овде посла свакога дана.

Радници су у М. Пеку различите народности и са различитих страна. Срба из Србије сразмерно је мало, а највише је Румуна, т. зв. *Буфана*.

Буфани (женскиње *Буфанице* и *Буфанке*) су као што сам већ поменуо Румуни који долазе у М. Пек из Угар-

ске из места Уј-Молдава, још од како је у њему оти-
чето рударство. Њихов је специјалан рад рударство и због
тога се називају и *окнари* (рудари) и угљарство (карбона-
рија) због чега се називају још и *карбонари* (угљари). До
скора су у М. Пеку они били једини мајстори за гра-
ђење дрвеног угља, а од скора су им у томе почели пра-
вити конкуренцију Срби угљари из ниротског округа.
Других румунских радника, сем Буфана, у М. Пеку нема.
Буфани се одликују ношњом од осталих Румуни у Ср-
бији. Њихове су кошуље куд и камо шараније везом.
Кецеле које носе њихове жене с преда и позади састоје
се управо из шарених, вуњених конаца који се сунтају
за дужину кецеле, а само су при врху ти конци за ши-
рину једне шаке и нешто више преткани.

Буфани као и сви остали Румуни Србије славе славу,
коју и они зову *празник*.

Бележим још и то да кад Буфани почну да играју
у колу, нико не сме до коловође да се ухвати док се не
ухвати његова *драгуцана* (девојка с којом се води).

У М. Пеку радници не славе Св. Варвару, као што
је славе сви рударски радници на другим местима Србије,
већ славе Петров-дан. Неки кажу да је то због тога што
је Петров-дан био слава кнеза Александра Карађорђе-
вића, под којим је започело рударство у М. Пеку, а други
веле да је тај дан месна заветина.

28 јуна.

28 јуна у 5½ часова кретасмо се за *Кучево*.

Кад се из М. Пека ноће пролази се поред грдних
гомџа згуре, која је остатак старих рударских радова
на томе месту, а нешто испод М. Пека налазе се већ
порушене или у пола порушене грађевине које су биле
станови за раднике и канцеларије управине. Ово запу-
стело место данас се зове *Бакарница*.

Прошавши кроз домену пок. краља Александра упу-
тисмо се реком кроз лешу, али прусту, шумовиту клисуру,
која се чудновато вијуга. Гора је овде бујна као боеп-

лак у башти. Млада висока букова стабла на неким су местима тако честа и бујна да чисто изгледа као да смо у тропима.

У 9¼ час. били смо у, из новина чувеном, *Благојевом камени*, где су такође отпочели рударски радови. Како овим путем слабо ко пролази то у Благојевом камени нема човек где да се одмори, те се кретосмо даље за *Пересницу*.

Лена је и романтична ова клисура, али је потпуно пуста. Нико овуда не пролази. Села овде и нема, а друге потребе за путовање овде нема, те целим путем никога не видесмо, сем на једноме месту неколико појате села *Вољује*.

У два часа по подне једва стигосмо пред механу скоро два часа дугог села Переснице. Пошто ту ручасмо и одморисмо се пођосмо око 6 часова за Кучево. Успут свратисмо да видимо машине и рад на пенирању злата, али нам на жалост настојник рече да нас не може пустити да видимо без одобрења од дирекције, која је у селу. Како већ беше касно да се враћамо по одобрење, настависмо пут, видевши само с поља две велике машине којима се исек црпе и пенира.

У 7 час. бесмо у Кучеву, незнатној варошници са ереском канцеларијом за срез звински и осталим припадностима таквих места.

У читавоме срезу звинском живе сами Румуни сем Кучева, Кучајне и Милошевца.

Што је од особитог интереса у овом срезу, то су *Русалије*. М. Ђ. Милићевић вели о њима: „*Краљице* или *Русалије* у Звижду, особито у селу Дубоки, у Русану недељу (о Тројницама), изашле су на глас. Тамо иду многи људи из далека само да виде како ће да „*падају русалије*“ и како ће *карабаи* да их враћа у свест гласом својих *караблица*“.¹ Због тога ме је ово врло интересовало. Како не беше тројичка недеља, те не бих од овога

¹ Кнежевина Србија, стр. 1085.

ништа видео, ја само разбих о русалијама, и што са-
знадох од људи који су русалије гледали, забележих. На-
дање русалија састоји се у томе што сва три дана
Тројице нада женскиње из Дубоке у несвест и из несве-
сти се враћа свирком карабана. Првога дана Тројице
надање почиње око 3 часа по подне, другог дана по-
чиње у подне, а трећег дана још око 9 часова пре подне,
и траје увек до мрака. Надају, веле, деца у колевци на
све до најстаријих баба. Пре по што ће која насти за-
дрхће и легне и одмах почиње да се бацака и да се бије
песницама где стигне. Чим која падне, одмах трче по
карабана. Уз пало женскиње дођу два мушкарца који се
зову кравци и три женскиње, кравце. Кравци имају
извађене јатагане у рукама и ухвате са кравцима коло
тако да је један од њих коловођа а други вец, и играју
око онесвесле уз песму

Оп, оп, оп, оп аша! јар аша!

Ш' еикодата јар аша!

Нор, нор, нор, нор аша! јар аша!

Și 'ncodată iar аша!

Оп, оп, оп, оп овако! још овако

И још једном још овако!

а гајдани за све време свира. Игра и песма траје око
пет минута. За тим је коловође ухвате период мишице,
на је пренесу преко потока снуштајући је на три места,
свуда невајући као и први пут. Док остали играју један
од коловођа узме у уста мало воде из потока, мало пе-
лина и бела лука, на то сажваће и иљује јој у уста и
по лицу. Приликом играња коловођа је закрети јатаганом
по прима, а остали је из кола ударају ногама. У том
се и она почиње расвешћавати. Чим се оесвести, прекрети
се. Коловођа је зајоји водом са ножа, дају јој још воде
и умију је, па је носе на место где је пала. Затим она
устаје и иде у коло и игра као да јој није ништа ни
било. Коло међутим игра и не осврће се на понадало
женскиње. — Од скоро је, веле, почело надање женскиња
и по околним селима приликом сеоских заветина. Још
сам слушао да се девојке из Дубоке не удају далеко, већ

чланак под насловом „Русале“, где је, поред свога личнога онажања и извештаја који су му слати, прикупио и све што је писано о томе, и на основу сличних појава и података о нашим русалијама изводи овакав закључак: „Кад се сав историјски материјал изложен у овоме моме раду доведе у везу с оним што сам ја на лицу места видео, забележио и напред саопштио, онда ће се видети сличност између надалица у Србији и разних хистеријских епидемија. Појава надалица у Србији продужење је старих и вековних појава хистеријске природе, унетих са стране у Србију у влашки елеменат: Србо Влахе. — Русале — надалице у Србији јесу наслеђем пренета, локална, хистеријска епидемија, која се аутосугестивним путем периодично повраћа о Св. Тројицама, на истом месту и у истим породицама, или бар у породицама које су некада биле у крвном сродству.“

Кад смо већ на овоме да поменем још нешто. Мени се чини да наши Румуни имају некакву особиту душевну диспозицију за бесвесност. Њу помиње и Г. М. Ђ. Милевић говорећи о становницима Тимочке Крајине. Ја сам на неколико места међу Румунима чуо да има људи и жена који извесних дана падају у занос и бунило, који су на различитим местима различити и на сваки начин вредни испитивања. Примера ради само наводим Анку жену Мите Мартиновића из Валакоња, која у очи великих празника пада у занос и бунило и тиме као бајаги предказује невољноме свету оно за шта буде иштана. У таквим приликама њој долази свет из села и околине те му, како сазнадох, предказује и помаже. Ако је коме што украдено, или има ког болесног, или је иначе у каквој невољи, долази њој, да му помогне. Др. В. М. Суботић прича о некој Докији, жени од 40 година, из Вољује, која о Тројици пада као Русалија од детињства, а о већим празницима заноси се и пада од како је по-стала врачара. У својим заносима о великим празницима

¹ Три предавања од Д-ра Војислава М. Суботића, Београд 1903, стр. 96.

она прима лаковерни свет, говори са Богом, свенима, живим и мртвим, предсказује судбину и казује лекове од разних болести. Веле да то ради бесплатно.¹ Сем овога наши Румуни често пута пате и од некакве врсте лудила које траје кратко време напрође. Кад оно спонадне, болесник просто побесни, насрће, удара где кога стигне и чини чуда од узнемирености. Ја знам доста таквих примера од пре 30 година из Брестовца и Бора, о којима ми је често причала моја мати. У случајевима таквог лудила болеснике везују и зову свештенике те им читају молитве. И ове би ствари било вредно дубље испитати.

моју изобилу становништву свога села ово. Но причању старца кад становници су Каону досељеници. 29 јуна.

У 8 час. пре подне кренули смо се из Кучева за Петровац. Ишли смо не друмом већ краћим путем преко села Каоне.

Из Кучева за Каону иде се леном каменом клисуром, у чијој је средини поред пута чудновато врело *Петтајница*, у коме се периодично после неколико часова скупља вода и отиче. Ту долазе болесници те својим бољкама лека траже. У Каону стигосмо у 9 час. И Каона је румунско село.

Одмарајући се пред каонском школом, забележио сам да у Каони носе литију два пут годишње: о Спасовудне и првог дана Ускрса. То они зову *Душе круше ши икона* (Duse crucea și icona = ићи са крстом и иконом). Том приликом узму они из цркве, из Кучева, јер своје у селу немају, *стаг* (steag = застава) и иду по пољу од записа до записа и певају српски:

Крста носе Бога моле
Господ помилуј!²

¹ Три предавања Д-ра В. М. Суботића, стр. 80. Срб. у Рум.

² Не имах прилике да успут више забележим о ношењу крста код наших Румуна, нити да оверим ово казивање о певању српске песме том приликом. Међутим, певање српске песме од стране Румуна у овој прилици врло је карактеристично. Ја не забележих читаву песму, јер се устезаше да ми је кажу, али и овако

Са литијом иду и гајдаши и Цигани свирачи, па за све време свирају. Свештеник им за литију не долази, јер је тих дана заузет послом код цркве. После литије је чашићење и играња.

У Каони сам забележио и имена неколиких њихових народних игара (игра се каже *жок* — јок, а то су: *ирсишор*, *уџра* (оро), *пре лок* (на месту), *ђорђонка*, *очољмца*, *кобиљан*, *срба*, *полошка*, *тарандео*, *трошка*. Сем ових играју они и многе српске игре, које већином доносе војници из војске.

Г. М. Николић, учитељ у Каони, забележио је на моју молбу о становништву свога села ово. По причању старих људи становници су Каоне досељеници из Аустро-Угарске, из села Алмаже. Отуда су се преселили од прилике пре две стотине година, и то због тога што крај око Алмаже беше сувише густо насељен, па није могао да испхрани све своје становнике. Кад су се доселили нису затекли никаквих староседелца, па је читав крај био пуст.

У 10^{1/2} час. пошли смо за *Рановац*, село у срезу млавском. Како нисмо знали пут за Рановац, јер смо ишли вап друма пречим путем, то се придружисмо једној гомили из Каоне, која је ишла у Рановац родбини. Тога дана беше Петровдан, а у Рановцу је тада привена слава и сабор, па је обичај да се у таквим приликама иде у госте родбини у села где је сабор. Са нама је дакле ишао један човек са снахом од брата и једна баба са снахом од сина. Узнут је баба у пркос својих 70 година, а можда и више, корачала као каква младица. Да бих приметно разговор рекох јој у шали: „Бабо, ти ниси још

она очито казује своје српско порекло и можда српско порекло обичаја који су с песмом заједно Румуни примили од Срба. У Румуна има сем овога и сем српских речи још и других читавих израза који су се екаменили као петрефакт, па се употребљавају као румунски, а нико и не сања да су српски. Чак у читавој Румунији има таквих ствари. Примера ради помињем само: *Bo(g)da-proste* = Бог да прости = *Domnezeu sa ierte* = Gott vergelte es Ihnen!

за секирче, кад идеш тако добро!"¹ Баба није добро разумевала српски, те јој онај човек што иђаше с нама, преведе моје речи на влашки. Баба се на то стаде смејати и рече: „Нисам за секирче, но сам за ракију.“ Мој колега имађаше у чутури нешто ракије, те јој пружи и она се слатко нани. После тога ја је упитах да ли је истина што се прича да су у старо време кад људи остаре на досаде својима убијани. Она ми рече да је то било некад и да је слушала да су у старо време људи умирали и после 40 дана поново оживљавали и онда вечно живели. Живећи вечно, они би толико остарели да се нису могли ни мицати и били би на вечној досади својим млађима. Млађи би, да би их се опростили, умесили проју, на би им је метнули на главу и преко ње ударали секиром док их не би убили. Ово су чинили због тога да би изгледало као да их нису они убили но она проја. Но од како је оживео Св. Лазар, од тада људи кад умру више не устају, на је тако нестало и обичаја убијања старца.

На моје питање да ли овде иконавају мртваци на четрдесет дана од смрти, као што је то обичај у седма округа тимочког и крајинског, рекосе ми да је то овде непозната ствар.

Око 1 часа по подне изађосмо већ на друм, који овдашњи Румуни не зову ни друм ни насин као у нас, већ *калдрма*.

Чим се изађе на друм, одмах се већ налази у велико и богато село *Рановац*, које има неколико механа, дућане, основну школу са много одељења, тако да изгледа као варошица. Двоспратна нова основна школа од тазвог је градива и тако направљена, да би се њоме могла свака варош подичити.

¹ У јужној и источној Србији за људе кад остаре на већ нису ни за шта више, рекне се као у шали: „Стигао за секирче“ или „Готов за секирче“, што значи да нису већ за живот, до да треба узети секирче па их убити. Ово је можда у вези са некадашњим обичајем убијања старца.

Већ од Каоне почиње влашка ношња да попушта и да се ублажава у корист моравске, српске. Овај сам прелаз најлесније уочио на сабору код цркве у Рановцу. Као што рекох, у Рановцу је тога дана привена слава и велики сабор, те после ручка изађосмо на сабор да видимо свет који се овде бехе из далека скупао. Ту је било света и са Пека и са Млаве. Печка и мушка и женска ношња нагиње ка влашкој; жене имају на глави *бин-фале* као трвезље. Млавска је пак ношња готово моравска. Људи носе гаће и кошуље са јелецима, исто онако као и у Морави, али се и на онима са Пека осећа моравски утицај, а на онима са Млаве влашки. На оделу и једних и других онажа се неко шаренило једнога и другога, што чини прелаз из једне у другу ношњу.

Врло је карактеристично што одавде, или још боље од ове околине, људи не носе бритве већ врло велике и тешке ножеве за појасом, који могу да се употребе и као бритве а богме и као секире. И ови су ножеви производ или варошких ковача или Цигана.

На сабору сназиемо пуно момака са барјацима у руци, које пошаху кроз сабор. На сваком барјаку је марама а на врху нешквр, око мотке су пак увијене тканице. На моје питање какви су то барјаци, рекоше ми да су то помени умрлим момцима и девојкама, који се тако носе за годину дана на сваком месту на коме се свет скупа весела ради.

Предање у Рановцу вели да су Рановчани Срби који су у старо доба побегли од Турака у Румунију, тамо се порумунили, а доцније опет прешли на своје старо огњиште. Мој колега г. Миливоје Башић, који је као надзорник основних школа провео доста времена у крајевима Србије насељеним Румунима, причао ми је да наши Румуни и Царани и Унгурани казују да су пореклом са Косова, да су у старо доба били Срби, да су отишли у Угарску, у место Алман, да су се тамо порумунили и отуда се као Румуни вратили у Србију, на

садашња своја седишта. Отуда су им, веројатно, српска имена и презимена, а отуда им и српски обичаји и слава.

Ово интересно предање валао би што боље упознати, јер изгледа да у њему лежи једна истинска тајна, која би се његовим тачним упознавањем бар до неке даде открити. Отпочето исељивање насеља у српским земљама, пружило је по свој прилици и у том погледу више података.

У 6^{1/2} час. већ се кретосмо за *Петровац*. Прошавши кроз село Кнежевцу, бисмо у 8 час. у Петровцу. Већ од Рановца ишли смо другојачим тереном који потсећа на приближавање долини и нитомини. То показују и поља својом бујношћу и уређеношћу, и села, и куће у њима, и ограде око њива, и добар друм. Бисмо већ сишли у нитому долину Млаве, која се шири од Браничевског Ждрела на до Дунава.

Вода је хучала те један другог наје могао чути. 30 јуна.

Преподивши и одморивши се у Петровцу, тачно у подне 30 јуна упутисмо се у манастир Горњак, оним путем који је овековечно Ђура Јакшић у својој песми „Пут у Горњак“. Од села *Ждрело*, које је насељено Румунима, почиње већ чувена дивна *Горњачка Клисура* или *Млавско Ждрело*. Чим се нађе у Горњачку Клисуру, наилази се свуда редом на остатке од рушевина и на рушевине старих остатака тврдиња и зграда које су некада ту биле.

„Горњачка је Клисура начичкана остацима од старих утврђења. На висоу *Вукану* је градић, на Узенгвији градић, на противној страни на Жежевцу стражара мотриља, с које се види сав предео чак до Београда, доле до воде зидине каније, које су затварале и овај једини мучни пролаз у Хомоље. Даље уз Млаву у једној долини од Вукана „*Митрополија*“, где се мисли да је седео владица браничевски, на малко више *Благовештање*, а највише уз воду манастир *Горњак*, који и данас служи.“¹

¹ М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, стр. 1032.

Ту у Ждрелу беше и столица Дрмана и Куделина браичевских господара, који 1285 г. онако затресоше владавину Милутинову, док не беху побеђени и Браичево присаједињено држави краља Драгутина.

Сила је и новаца и труда стало док је просечен данашњи пут кроз Млавско Ждрело. Ваљало је пробити тврде камене стене, па начинити угодан пролаз којим се сад иде за Горњак и даље за Жагубицу.

У Горњак који лежи у самој клисури стигосмо у 3 часа по подне. Манастир је задужбина кнеза Лазара. О постанку овога манастира постоји предање, које је већ на неколико места саопштено.¹ Све се пак своди на то да је кнез Лазар ловио по планини Вукану и Жежевици. Његови пратиоци нађу у шуми пустињика Св. Глигорија Спнајца, који је у пећини изнад садашњег манастира живео и испаштао се. Кнез пожели да с њим говори, али испосник не хте доћи већ стаде на противној обали Млаве. Вода је хучала те један другог није могао чути. Пустињик заповеди да умукне, те вода и данас на томе месту ћути као да се и не миче. У томе разговору каже Св. Глигорије да жели да му се начини прева. Кнез му прими жељу и сагради манастир Горњак у славу Ваведенија Св. Богородице.

Ја сам 1898 године ишнући о манастиру Св. Стевану у срезу алексиначком рекао:² „Ако је веровати народном причању, онда је манастир подигнут на месту где се испаштао пустињик Св. Стеван, а у част његовог богоугодног живота. — — Место где је манастир обично је згодно за пустињички живот, а положај му и пећина у многоме одговарају опису места на коме је

¹ Путешествија по Србији од Јоакима Вујића, књ. I, Београд 1901 стр. 98—101; Србски Венац, сочнић Тодором Влайћем, учитељем I части. Београд 1850 стр. 31—35; Манастири у Србији од М. Ђ. Милићевића (Гласник српског ученог друштва, књ. XXI, стр. 57).

² Извештај српске краљ. учитељске школе у Алексинцу за 1897—1898 школску годину стр. 49.

живео и исцантао се Св. Петар Коришкин¹. Манастир Горњак био би још један пример да је за спомен богоугодног живота испосника подигнут манастир на месту где је живео, исцантао се и умро. На сваки начин има још оваквих примера о којима предање чува успомену.

1 јула.

У 10^{1/2} часова пре подне кретосмо се донекле истим путем којим и дођосмо у Горњак ка селу Шетоњу. За Шетоње се одваја пут испод села Ждрела.

Шетоње је чисто српско село и има око 500 пореских глава. По казивању самих сељака они су досељеници са разних крајева. Има их са Косова, из Крајине и из других места. Старије жене носе по две кецеље, једну с преда, другу позади, као и Румунке, али се код млађих то сасвим изгубило. У мушких је одело као и у Мораваца, али ипак има нешто што подсећа на румунски утицај. То су румунске панталоне, велика шубара, кратка дула и вез на кошуљама.

Село Шетоње, причају сељаци, добило је име отуда што се одатле до Горњака шетао кнез Лазар кад је градио Горњак. Село има и цркву за коју причају да ју је сазидао кнез Лазар или Милош Обилић, па је доцније обновљена.²

Данашње село Шетоње састављено је из старог села Шетоња и села Извора, која су била једно поред другог, али су их држала двојица снахија, један једно, други друго. Доцније је кнез Милош оба села спојио у једно, те се тако село Извор изгуби у Шетоњу, али и данас постоје две сеоске славе, које подсећају на некадашња два села: Спасов дан и Св. Никола (9 маја), које слави свака половина за себе у своме крају са засебним колачарем (кретоношом). Кад некадашњи Изворци славе своју славу, са литијом коју носе по једној половини

¹ Види : Гласник срп. учен. друштва књ. XXIX, стр. 309—311 и 327 и Годишњика Н. Чупића књ. XIV, стр. 483—288.

² М. Ђ. Милићевић вели 1833 г. (Кнежев. Србија, стр. 1053).

сеоског атара, онда им Шетоњци иду на гозбу и игранку, и обратно. И једна и друга слава трају по два дана. — Св. Тривун им је заједничка сеоска заветина за винограде и за поља и славе га три дана, у нољу на месту где су некада били виногради. И за ову славу колачар меси колач, који ту свештеник и сече првога дана. Ту се доноси част од сваке куће, ту се гости, ту се игра, ту је сва свечаност и весеље сва три дана. Св. Тривун је, веле, први *полемизао* сено да га ветар не однесе, с тога кад поп пресече колач, онда преко колача укресте катинке онако као што се лемези на наставима укривају.

Један крај поља између манастирског имања и Шетоња зове се *Царина*, име које није ретко за сеоске атаре у Србији и које је вредно протумачити. Ја сам још 1894 г. поменуо¹ да се једна лена висораван близу села Краљева у срезу алексиначком зове Царина. Том приликом поменуо сам да Вук Караџић у „Српском Рјечнику“ вели код те речи да се многа места у народу нашем тако зову, нар. код манастира Шинатовца, код Смедерева, итд. Смедеревску царину помиње и М. Ђ. Милећевић.² Тада сам поменуо да се у околини Алексинца царином назива међа између два снора, нарочито између имања два села. Кмет издаје наредбу да нико не сме прелазити царину. У напомени испод ових мојих речи додало је уредништво „Наставника“ белешку: „По белешкама Г. Ј. Цвијића, проф. Велике Школе, реч *царина* у том смислу употребљава се и у целом тимочком округу“. Овоме тадашњем тумачењу додајем сад друго сасвим тачно које сам после тога забележио у Соко Бањи и околини. Царином се у старије време називаше земљиште на коме је село са воћњацима и бантама. Ваи царине био је *синор*. Царина је била ограђена врџкама или плотом и онде где пут излази и улази у село ограда имађаше вратинцу. Сваки који би том вратинцом прошао био је дужан да је за собом затвори, да не би стока из села

¹ Наставник, за 1894, св. 1 и 2, стр. 36.

² Кнежевина Србија, стр. 132.

улазила у сирор. Ограду од царине поправљали су сељаци и то сваки своју деоницу. Ако би се где ограда покварила те чија стока уђе из села у сирор, онда штету не плаћа онај чија је стока, но онај на чијој је деоници ограда покварена. Таквих царина имало је свако село у срезу алексиначком, бањском и у читавој Тимичкој Крајини. Царине су се у неким селима доскора држале, а село Криви Вир имало је царину све до 1893 год. Реч царина је по свој прилици влашког порекла и остатак од средњевековних Влаха на српском земљишту. И Румуни у Румунији зову царина (*țarina*) поље у близини села (*champ dans le voisinage d'un village*).¹

У 3 часа по подне крето смо се за село *Ковдин*. Уз пут свратимо и на Шетоњско Врело, које је мало више села под Жевицом. Врело је бистро као кристал и јако да одмах испод њега меље воденица са неколико каменова.

У Ковдин стигосмо у 4 часа по подне. То је чисто српско село, насељено становницима из Црне Горе и Старе Србије, те се одликују од околиних становника и говором, и пошњом, и обичајима.

Од 5-6 час. путовасмо ка селу *Безичеву*, које је насељено Сеничанцима из Старе Србије.

После овога, преко села *Златова* и *Грабовца* стигосмо у 10 час. у вече у *Деснотовац*, мало место, које је на свлау варошица и седиште ереске власти за срез деснотовачки.

Овај ми податак поприча Г. Марјановић, коме је тај Тривун врло познат по матери, 2 јула.

Овога дана пре подне посетисмо манастир *Манасију*, који је свега пола часа далеко од Деснотовца, и лежи у живописној, шумом одевеној клисури.

Манасија је задужбина Високог Стевана и за његове владе особито значајан центар књижевни. Ту су били познати „Ресавски преводници“. У Манасији је и сахрањен њезин оснивач деснот Стеван 1427 год. Нека-

¹ Nouveau Dictionnaire roumain-français par F. Damé, код речи țarina.

дашњи значај Манасије показује њезина величина, лепота и јако и велико утврђење које је око ње. Но све је то морало некада да занусти и оронe. Садашњи је манастир обнова старог, а тврдиња стоји онако оронула и сваким даном све се више руши и онада.

У 1 час по подне већ путовасмо за *Турију*, где стигосмо у 4^{1/2} часа, и после кратког одмора кретосмо за Параћин, где бесмо у 6^{1/2} час.

Кад сам са висова између Деснотовца и Турије угледао моравску долину и Мораву која се у њој беласа било ми је као да сам се одморио од тешка и дуга пута по планинама источне Србије, и као да сам код куће. Ми равничари, кад видимо равницу, налик смо на приморце кад виде море. Јена су нам брда, али нам је милија равница. Где ко викне, онде и обикне!

3 јула.

Ово је последњи дан нашега пута, али више не и екскурзије. Јахали смо питомином и равницом, друмом цариградским, некадашњим најживљим билом наше Домовине. Овога дана писам забележио ништа сем о једној не тако давнашњој *задужбини*. Недалеко од Секирице, идући из Параћина, на једноме је месту друм угнут, јер га вода прокошава и квари. Да се друм по би сасвим искварио и да по би на том месту било глба који би ометао саобраћај, ударио је ту 1830 год. каљдру неки Тривун из Доњег Видова за севан, те се то место и сад зове *Тривунова каљдра*. Овај ми податак исприча Г. Марјановић, коме је тај Тривун прадед по матери, и ја га наводим као заостатак оваквих задужбина из старине.¹

¹ Подсећам само на народну песму где Свети Сава вели за свог оца:

Није бабо расковао благо
 На изуке ни на буздоване,
 Ни добријем коњма на ратове,
 Већ је бабо похарчио благо
 Све градећи многе задужбине:

Остатак дана провели смо путујући кроз *Секирицу, Јовановац, Разсан, Делиград*. У Алексинац стигосмо у 9 час. у вече.

На путу смо провели равно четрнаест дана.

Осталога што претече блага
Остало је благо похарчио
Зидајући по каљу калдрме
И градећи по водам буџије.

(Вук, Срп. нар. пјесме, књ. II, 97—98).

Исто тако и на народну песму „Опет Зидање Раванице“, где цар Лазар, жалећи што не гради задужбине, вели:

Ми пијемо и господујемо,
Задужбине није не градио,
Намастира ни бијеле цркве
Ни на води камене буџије
Ни ка друму камене калдрме.

(Вук, Срп. нар. пјесме, књ. II, стр. 195).

К. Зено, путник из 1550 г., путујући између Једрена и Цариграда, вели да је ишао „по лепој цести (калдрми) коју саградише не-које папе за путничку употребу, а то све за љубав Божију“. (Rad jugosl. akad. LXII, стр. 116).

И у западној су Европи овакви примери честа ствар.